

Adrian Sorin Mihalache

arhidiacon licențiat în matematică și teologie ortodoxă, cu masterie în filosofie, fizică teoretică, psihologie și medicină psihosomatică, doctor în filosofie, cadru didactic la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și doctorand în medicină, membru al Societății Naționale de Neuroștiințe, director executiv al Centrului de Cercetare în Medicină și Spiritualitate, Spitalul Providența, Iași

CoVid-19, SARS, MERS, Gripe aviare Câteva date științifice și radiografii spirituale despre pandemiile civilizației noastre. O schiță interdisciplinară¹

Trăim de câteva săptămâni în miezul unei pandemii, la modul propriu și aflăm din diverse surse autorizate că s-ar putea să dureze ani până să revenim la viața obișnuită pe care o trăiam înainte de această stare specială. Măsurile constrângătoare au afectat direct, de o manieră considerabilă, ritmurile vieții spirituale și familiale, pulsațiile sociale și economice, ca niciodată în ultimele decenii, și vor continua să o facă multă vreme de acum încolo. Obligativitatea de a rămâne în

¹ Prima secțiune a acestui articol a apărut, într-o formă comprimată, în ziarul „Lumina”, aprilie 2020.

case, dispariția unor persoane apropiate, răpuse rapid, neașteptat de noul coronavirus, sau izolarea altora dragi, pentru mai multe luni, în locuri pe unde ne este interzis să ajungem, închiderea locurilor de muncă și toate celelalte încarcă foarte mult atmosfera socială. Toate acestea nu pot rămâne fără o explicație. Suntem, de fapt, împinși să căutăm cauzele acestei situații și, așa cum facem de cele mai multe ori, dornici să găsim acele înțelesuri care ne pot ajuta să pricepem de ce *nouă* ni se întâmplă toate acestea.

1. Pandemiile: de la conspirație la abordarea interdisciplinară

Pe acest drum al gândirii, străbătut de cei ce se încumetă, pentru câștigul unei mai bune înțelegeri, am putea ține seama de diversele radiografii oferite de științe, dar și de reflecțiile filosofice și spirituale, sporind șansele de a ieși la lumină.

Sunt convins că, în aceste luni ieșite din comunul ultimelor decenii, se cuvine să analizăm, din cât mai multe perspective, întreaga criză. Mă refer la încercări menite să pună împreună diverse radiograme științifice recente și considerații spirituale vechi, ultimele reușind, cel mai adesea, să ofere mai mult miez, reușind să vadă legătura strânsă, edificatoare, dintre evenimentele majore ale lumii și dezechilibrele interioare ale spiritului omenesc. Parcursul făcut în teritoriul datelor științifice merită completat cu recursul la textele *Sfintei Scripturi* și la înțelesurile lor duhovnicești dezvăluite de Sfinții Părinți. Pe de o parte, clarificarea evenimentelor pe care le traversăm este indispensabil legată de datele și analizele științelor, de multele detalii strânse până acum despre pandemii, despre cauzele, răspândirea și efectele lor. Pe de altă parte, *Sfânta Scriptură*, ca radiografie spirituală a umanității, oferă un unghi cu totul diferit: perspectiva Creatorului asupra Creației și asupra făpturii Sale, un tablou paradigmatic despre lume și despre viața noastră care dezvăluie, totodată, prezența și lucrarea lui Dumnezeu. Și, desigur, e important să nu uităm că acele înțelesuri spirituale ale locurilor biblice de care avem nevoie sunt salutar luminate de interpretările oferite de Sfinții Părinți.

Un ingredient prețios: dialogul științelor cu spiritualitatea

Încercăm să facem o astfel de lectură dublă, științifică și spirituală, a evenimentelor actuale, cu speranța că ne-am putea situa în parcursul unei abordări interdisciplinare, în stare să ofere o nouă breșă în actual front al

reflecției. Să punem împreună credința și rațiunea, spiritualitatea și știința, situând datele cercetărilor științifice și realizările tehnice ale prezentului în contextul vieții omenești și al lumii, urmărind legătura aspectelor exterioare cu adâncimile noastre. Aceasta este, de regulă, oferta înțeleșurilor spirituale, descoperite în spațiul creștin, în lumina textelor biblice revelate și prin interpretările oferite de autorii Sfinți ai tradiției creștine.

Anvergura și dramatismul evenimentelor, dar și felul cum acestea s-au repercutat asupra vieții fiecăruia au stârnit o adevărată furtună de analize, evaluări și posibile interpretări; unele elaborate atent, cu un evident caracter tehnic, oferite de observatori obișnuiți cu dinamica socială și medicală, altele sumare, grăbite, construite superficial, mișcate de panică sau alimentate de neîncrederea în discursul oficial. Deciziile și comunicatele cu caracter administrativ și medical nu puteau lipsi din decorul acestei situații excepționale. Acestora li s-au adăugat o sumedenie de analize economice, financiare, sociologice, antropologice, precum și diverse considerații de ordin psihologic și psihoterapeutic, care privesc noile condiții de viață și provocările lor. În fine, nu lipsesc nici considerațiile de ordin geopolitic, care evaluează gradul de cooperare dintre state și regiuni, precum și modul în care a reconfigurat pandemia aceste relații.

Desigur, ca o constantă a ultimelor decenii, din această mare de reglementări și informări, de evaluări și intenții interpretative, nu lipsesc nici teoriile conspirației, răspândite eficient prin rețelele de socializare.

Așezăm, lângă toate aceste abordări, și această schiță interdisciplinară, căutând două puncte de sprijin: unul situat în evaluările științifice recente și celălalt în venerabilele constatări spirituale.

Teoria conspirației: un motiv în plus pentru abordarea interdisciplinară

Unul dintre motivele pentru care o astfel de analiză ar merita dezvoltată ține de ușurința cu care mulți au îmbrățișat teoriile conspirației. Imediat după declanșarea pandemiei și după implementarea măsurilor corespunzătoare situației de urgență, au început să circule – pe rețelele de socializare și în anumite medii de presă, știri false și câteva teorii ale conspirației. Dintre acestea, una s-a răspândit destul de repede; este vorba despre cea care susține că pandemia CoVid-19 este cauzată de un virus fabricat artificial.

Eficacitatea și daunele răspândirii conspirațiilor reprezintă un subiect în sine. Nu vom vorbi acum despre daunele pe care le cauzează aceste teorii. Faptul merită toată atenția pentru că, adesea, teoriile conspirației sunt rupte de realitate. Multe dintre ele nu au nimic în comun cu știința, sunt în afara filosofiei și, în același timp, exterioare demersului teologic. Situate astfel, teoriile conspirației ne refuză orice legătură cu lumea. Declanșarea și evoluția evenimentelor sunt, de regulă, în puterea altora, un grup secret situat dincolo de granițele competențelor și acțiunilor noastre. Altcineva sau altceva, o organizație secretă, un ordin ezoteric, controlează totul.

De fapt, procedând în acest mod, teoriile conspirației operează o dublă expulzare. Pe de o parte, acestea ne scot din jocul concret al vieții, scutindu-ne de orice răspundere privitoare la situație; pe de altă parte, descurajează efortul oricărei acțiuni. Nu avem de ce să acționăm, pentru că, oricum, nu avem cum să schimbăm lucrurile!

Spre deosebire de abordările acestea, dubla deschidere – către științe și teologie – ne-ar putea așeza mai bine în contextul faptelor și dovezilor despre provocările lumii, putând oferi și explicații mai bune, dar și înțelegeri despre posibilele legături pe care aceste provocări le au cu propriile noastre vederi și fapte. Am putea câștiga, pe linia responsabilității și a implicării. Astăzi, nu lipsesc discuțiile despre numeroasele amenințări ale civilizației, despre provocările la adresa globalității noastre hiper-conectate, însă lipsesc eforturile concrete de a lega toate aceste fenomene ample de orizontul strâmt al vieții fiecăruia dintre noi, de felul în care gândim și acționăm chiar acum.

Mulți autori de teologie creștină din Răsărit au arătat o deschidere, deopotrivă, generoasă, plină de încredere, dar și atentă și exigentă, față de cultură, filosofie sau științe, dar și față de arte sau tehnică. Ei au afirmat că în toate acestea există aspecte care ar putea fi folosite în exprimarea adevărului de credință. Avem de-a face cu o manieră de *teologhisire* care nu respinge ca irelevante cele situate în afara sferei teologiei. Mai degrabă primește și valorifică spiritual, tot ceea ce – în lumina Adevărului de credință – ele se întrevăd a fi bune, folositoare. Cele bune realizate de om – oricare ar fi acelea și oricine ar fi el, oriunde și oricând ar fi trăit – pot fi puse în legătură cu Dumnezeu cel Atotbun. Găsim astfel de abordări la autori Sfinți importanți în gândirea teologică, Sfântul Apostol Pavel, Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Grigorie de

Nazianz, Maxim Mărturisitorul. Fiecare dintre acești Sfinți au așezat datele cunoașterii, constatările reflecțiilor filosofice sau creațiilor artistice, într-o lumină spirituală. Procedând în felul acesta, părinții insistă pe importanța unui tipar de înțelegere pe care ar trebui să ni-l însușim și noi. Nu doar că realitățile propriu-zise se dovedesc a fi strâns legate de parcursul cultural, civilizațional și spiritual al omului și al lumii. Este vorba despre faptul că întreaga lume și viața trăită în ea, biografia și istoria, au semnificații spirituale pentru om, astfel încât corecta situare a omului în lume și în istorie devine necesară și prilejuitoare de sensuri².

² În aceste întreprinderi ale spiritului, care așază conduitele și realizările noastre cotidiene, direct în stratul rarefiat al vieții duhovnicești, se întrevide silueta distinctă a spiritualității. Fiecare gest, fiecare acțiune, indiferent dacă este vorba despre un efort creator sau de o întreprindere inginească, de construcția unei case sau de îngrijirea medicală a unei persoane bolnave, fiecare dintre acestea și toate cele asemănătoare rămân, de la început și până la final, în hotarele sensului. Pariul pe care spiritualitatea creștină îl propune vieții e tocmai acesta, că prin Viața lui Hristos cel Înviat, îi sunt valorizate acesteia toate mișcările, indiferent de diversitatea lucrărilor și de unicitatea subiectelor care intră în discuție. Fiecare om își găsește un loc potrivit. Până la urmă, toate activitățile omului contează în ordinea mântuirii lui. Duhovnicia e autentică doar având această priză dublă, care cuprinde globalul și particularul, deodată, legându-le. Spiritualitatea cuiva e autentică doar dacă rămâne egal fixată în lume și în cer, cu atenție la ambele maluri ale existenței, urmărind să nu se desprindă de cotidianul aparent lipsit de sens, și nici de divinul care oferă sensul. De aceea, spiritualitatea unei persoane nu e doar stare, e și travaliu permanent, efortul de a uni cerul și pământul, strădania de a descoperi cerul pe pământ și de a anunța așteptata și posibilă intrare a lumii pământești în cer. Viața spirituală nu e nici captivă lumii orizontale, nici complet desprinsă de ea; nu rămâne nici izolată în cer, ignorând materia, neavând cuvânt de folos pentru ea, pentru derizoriile mundane, dar nu e nici complet desprinsă de cer, străină de Dumnezeu. Aici se întrevăd pericolele teoriilor conspirației. Aderând la ele, ne situăm anapoda față de lume, în afara datelor ei, de-a-ndoaselea față de optica dovezilor clare, palpabile, cu spatele la reperele prezentului. Și, prin aceasta, interzicem și spiritualității să ne ofere pentru toate aceste fragmente un rost mai înalt. Teoria conspirației concediază perspectiva teologică asupra lumii și asupra faptelor omenești; prima o lasă pe a doua fără obiect. Și, fără înțelesuri edificatoare, cum vom organiza percepțiile și acțiunile noastre? E cazul teoriei potrivit căreia Pământul este plat, sau a celei care susține că misiunile lunare, de la finele anilor '60, sunt doar farse. Într-un fel asemănător se întâmplă și în cazul pandemiilor de SARS și, mai nou, CoVid-19. Explicațiile conspiraționiste ne scot din contactul cu prezentul. Respinse în bloc, în ideea că ar fi false, realizările omenești sunt scoase și din metabolismul spiritului nostru, deodată cu toate cele pe care ele ni le-ar putea scoate la iveală. (Silueta culturală și spirituală a ființei omenești, întreaga pulsație a vieții sunt admirabil imprimate în realizările omenești pe care conspirația le ignoră.) Așa se face că, în conspirații, lumea și viața pierd adâncimi. Adeptul se extrage din constelația unor fapte omenești, considerându-le o făcătură mediatică, manipulatorie, trăind doar în planul conspirației și primind doar sensurile servite de ea. Nu are nicio altă explicație pentru cele ce se întâmplă, și nici nu are nevoie de așa ceva. Cu excepția unui grup secret care conduce, adeptul crede că nici el, nici alții nu au pârghii capabile să influențeze cumva lucrurile. Viața și prezentul rămân captive, la discreția forțelor oculte. Cel puțin în privința unor asemenea aspecte, teoriile conspirațiilor bruiază

Un mic efort pentru a demonta conspirația momentului trebuie însă făcut. În acest sens, trebuie spus că există argumente care sprijină ideea că nu avem de-a face cu un virus artificial, ci cu unul apărut în mod natural.

2. Șapte dintre pandemiile ultimul secol. O radiografie sumară

O istorie recentă, plină de lecții ignorate

Istoria ne furnizează primele dovezi care ar putea sprijini ideea că virusul este natural. Și asta pentru că, în trecut, au existat numeroase situații asemănătoare, cu virusuri periculoase, unele din aceeași familie de coronavirusuri³.

a. Cinci episoade de gripă aviară în ultimul secol

Omenirea s-a întâlnit deci, în ultimul secol, de exemplu, cu astfel de pandemii, în diverse grade de severitate și de extindere⁴. Cinci evenimente de ordin epidemiologic înregistrate la nivel mondial ar merita atenția pentru rândurile de față. Primul dintre acestea s-a petrecut în 1918 – 1919, anume gripa spaniolă, răspândită în numeroase țări, precum China, Marea Britanie, SUA, Brazilia, Noua Zeelandă, Indiile Olandeze, Ghana, dar și în multe insule din Pacific. Analizele făcute până acum ne arată că a fost vorba despre o gripă neobișnuită, cu o rată de mortalitate mai mare și cu multe victime în rândul tinerilor și adulților cu vârste cuprinse între 15 și 34 de ani⁵.

receptarea corectă a științei și teologiei, a istoriei și a stării de fapt a lucrurilor, distorsionează percepția prezentului și arhitectura acțiunilor noastre. Ele strâmbă, în ultimă instanță, chipul omului, rolurile și prestațiile lui, așa cum au fost, cum sunt și cum pot fi ele, bune sau rele, împreună cu toate cele ce decurg de aici.

³ E necesară doar o scurtă privire asupra ultimului secol. În urma acestora, vor veni și câteva dintre locurile biblice și din reflecțiile Sfinților Părinți pe marginea textelor, care scot la iveală înțelesuri ziditoare pentru situația extraordinară de acum. De fapt, datele actuale își pot găsi ecou în înțelesuri teologice care privesc răul, suferința și moartea, situate în miezul reflecției patristice despre căderea lui Adam. Vom vedea că, deși încercăm să fixăm în minte pandemia pe care o trăim acum, pentru a-i înțelege valențele spirituale, suntem cu întreaga noastră realitate cuprinși, într-un mod neașteptat și într-un fel edificator, într-un eveniment al omenirii petrecut în vremuri imemorabile, la căderea lui Adam. Iată minunăția textului biblic!

⁴ Și în timpul acelor evenimente au circulat teorii ale conspirației care au încercat explicații de genul celor care sunt propagate astăzi.

⁵ Barbara Jester *et al.*, “Readiness for Responding to a Severe Pandemic 100 Years After 1918”, *American Journal of Epidemiology*, iulie 2018, vol. 187, nr. 12, pp. 2596 – 2602. DOI: 10.1093/aje/kwy165. După încercările temerare ale unui tânăr doctorand al Universității din Yowa, Johan Hultin, un micro-

După cum au sugerat cercetările ulterioare, gripa a fost de origine aviară, cauzată de o tulpină notată H₁N₁, un subtip al virusurilor gripale de tip A⁶. Gripa spaniolă s-a răspândit cu ajutorul unui mamifer intermediar, porcul, care a facilitat saltul virusului de la păsări la om⁷. Perioada de război, traversată în acei ani, a împiedicat analizele și statisticile minuțioase, astfel încât aprecierile sunt nesigure. Se estimează că numărul de îmbolnăviri a fost între 100 și 500 de milioane⁸, iar decese – aproximativ 50 de

biolog suedez de 25 de ani, lumea medicală a putut intra, în 1951, în posesia virusului gripei spaniole, după expediția acestuia într-un sat de inuiți din îndepărtata și friguroasa Alaska, regiune puternic afectat de gripa spaniolă. Exploratorul a profitat de faptul că toți decedații din Brevig Mission, de pe urma gripei spaniole, erau îngropați într-un pământ înghețat. Temperaturile scăzute, de pe tot parcursul anului, au contribuit la conservarea celor decedați, depuși în stratul de permafrost. Exploratorul suedez a primit aprobarea locuitorilor de a preleva din țesuturile pulmonare ale strămoșilor răpuși de virus și s-a putut întoarce în laborator cu mostre de țesut pulmonar. A reușit să injecteze mostre minuscule de țesut în ouă de pui și a oferit lumii medicale, spre cercetare, temutul virus. Povestea acestei explorări este sinuoasă și se întinde pe mai multe decenii.

⁶ Sunt patru tipuri de virusuri gripale: A, B, C și D. Virusurile gripale A infectează oameni și animale, prezentând, în diversele lui forme (subtipuri), care prezintă un potențial important de a declanșa pandemii. Cele de tipul B apar sezonier, se transmit, în mod obișnuit, de la om la om și provoacă ceea ce este, îndeobște, cunoscut drept gripă sezonieră. Recent, virusuri gripale B au fost depistate și la foci. Virusurile gripale de tipul C pot infecta oamenii, dar și porcii, însă infecțiile sunt, în general, ușoare și, rareori, raportate. Virusurile gripale de tipul D afectează mai ales vitele și, în prezent, nu există date despre posibile infecții cu virusurile gripale D la oameni. Fiecare dintre aceste tipuri de virusuri conține, la rândul lor, subtipuri care au alcătuit propria-zisă a virusului. (Pentru prezentele considerații, am consultat web-situl OMS (Organizației Mondiale a Sănătății), adică ([https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/influenza-\(avian-and-other-zoonotic\)](https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/influenza-(avian-and-other-zoonotic))) și cel al Spitalului Regina Maria din București (<https://www.reginamaria.ro/articole-medicale/gripa-fa-cunostinta-cu-virusurile-gripale>).

⁷ Într-unul dintre articolele care au încercat să lămurească originea gripei spaniole, autorii scriau că analiza virusului a evidențiat faptul că secvențele virusului din 1918 (H₁N₁) sunt distincte de tulpinile aviare disponibile în prezent. O posibilă explicație a originii acestui virus este aceea că, în jurul anului 1918, mai exista o tulpină aviară, similară virusului pandemic, care a intrat, cu puține modificări (derivate antigene), în populația umană. Însă această ipoteză, scriu autorii, nu poate fi testată, deoarece virusul aviară, care a afectat păsările din 1918, nu s-a păstrat. O altă posibilitate ar fi ca virusul pandemic să fi fost adaptat la mamifere înainte de 1918, acumulând episoade repetate de schimbări care s-au dovedit suficiente pentru a-l face să fie mai penetrant în mecanismele celulare ale mamiferelor, având o posibilă dată de intrare în populația umană situată între 1900 și 1915. (Cf. Ann Reid *et al.*, "Origin and evolution of the 1918 Spanish influenza virus hemagglutinin gene", *PNAS – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, februarie 1999, vol. 96, pp. 1651 – 1656). Lipsa dovezilor face dificilă clarificarea exemplară a originii, însă este important, pentru considerațiile ce urmează, să păstrăm ideea că originea virusului gripei spaniole este în sfera aviară sau porcină.

⁸ Cf. J. K. Taubenberger *et al.*, "1918 Influenza: the mother of all pandemics". *Emerging Infectious Diseases*, vol. 12, nr. 1, ianuarie 2006, pp. 15 – 22. DOI:10.3201/eid1201.050979. PMC 3291398. PMID 16494711.

milioane^{9,10}. Alte calcule propun până la 15 milioane de decese în 1918 și alte 2,5 milioane în 1919¹¹.

Patru decenii mai târziu, în 1957, omenirea s-a confruntat cu o altă gripă. Este vorba despre gripa asiatică, care a avut în rolul principal subtipul H2N2. Aceasta a apărut în Singapore, răspândindu-se în Hong Kong și SUA și făcând, la nivel mondial, aproximativ 1,1 milioane de victime¹². Este important de reținut faptul că și în cazul acestei gripei asiatice, virusul este tot de proveniență aviară¹³.

La aproximativ zece ani distanță, în 1968, a apărut gripa Hong Kong. Este vorba, de asemenea, despre subtipul H3N2, înrudit cu H2N2. Cercetările au arătat că, foarte probabil, originea acestui virus este legată de porci co-infecțați cu viruși umani și aviari, care au transmis, la rândul lor, omului acest virus, fără a fi exclus ca virusul să se fi transmis de la păsări direct la om¹⁴. Forme ale gripei Hong Kong au reapărut în 1969, în 1970 și în 1972, făcând peste un milion de victime, din care aproximativ 100.000 doar în Statele Unite ale Americii.

Trei decenii mai târziu, în perioada 2004 – 2007, a apărut gripa aviară având la bază subtipul H5N1. Pentru prima dată detectat în China, în 1996, virusul s-a răspândit, într-un deceniu, în peste 50 de țări din Africa, Asia, Europa și Orientul Mijlociu¹⁵. Analizele genetice au scos la iveală că H5N1 este de proveniență aviară. Acum se știe că acesta a apărut, mai întâi, la păsări, făcând zeci de milioane de victime în rândul acestora. Ulterior, virusul s-a transmis și la animale, și la om. Pentru a-i limita răspândirea,

⁹ Cf. P. Johnson și J. Mueller, "Updating the accounts: global mortality of the 1918 – 1920 «Spanish» influenza pandemic", *Bulletin of the History of Medicine*, vol. 76, nr. 1, 2002, pp. 105 – 115

¹⁰ Cf. "Ten things you need to know about pandemic influenza (update of 14 October 2005)", *Weekly Epidemiological Record (Relevé Épidémiologique Hebdomadaire)*, vol. 80, nr. 49 – 50, 9 decembrie 2005, pp. 428 – 431, disponibil online la https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/232955/WER8049_50_428-431.PDF

¹¹ Cf. P. Spreeuwenberg *et al.*, "Reassessing the Global Mortality Burden of the 1918 Influenza Pandemic", *American Journal of Epidemiology*, vol. 187, nr. 12, 1 decembrie 2018, pp. 2561 – 2567. DOI:10.1093/aje/kwy191. PMID 30202996

¹² Date publicate de Center for Disease Control and Prevention (CDC), la <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1957-1958-pandemic.html>

¹³ Cf. Timm C. Harder și Ortrud Werner, "Influenza Report 2006", cap. 2, disponibil online la <http://www.influenzareport.com/ir/ai.htm>

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Date obținute de la Centers for Disease Control and Prevention, Highly Pathogenic Asian Avian Influenza A(H5N1) Virus, disponibile online la <https://www.cdc.gov/flu/avianflu/h5n1-virus.htm>

sute de milioane de păsări au fost ucise. Au fost puține victime în rândul oamenilor, însă nu pentru că virusul nu a fost periculos. În realitate, rata mortalității a fost de aproape 50 %¹⁶! Numărul îmbolnăvirilor (861 de persoane) și cel al victimelor (465) a fost mic doar pentru că virusul nu s-a transmis decât de la păsări la om, nu și de la om la om. Au fost, așadar, expuși la îmbolnăvire cei care, din varii motive, au desfășurat activități în preajma unor păsări infectate.

Gripa declanșată de H5N1 a reapărut mai mulți ani la rând, având totuși din ce în ce mai puține focare (65 de focare în 2006, 55 în 2007, 11 în 2008). La fel și numărul victimelor în rândul păsărilor și al oamenilor a înregistrat scăderi succesive¹⁷.

Cinci ani mai târziu, în 2009, în Mexic și SUA, a apărut virusul gripal A/H1N1, de origine porcină (S-OIV)¹⁸. În primele săptămâni de supraveghere, virusul s-a răspândit la nivel mondial în 30 de țări, prin transmite-

¹⁶ Această rată a mortalității este foarte mare, desigur. Ne ajută pentru a evalua acest lucru *indexul de severitate*, o scală introdusă de organisme internaționale, care ține cont de rata mortalității în evaluarea pandemiilor. Scala cuprinde cinci trepte, de la nivelul 1, corespunzător unui severității scăzute, până la nivelul 5, însemnând un grad ridicat de severitate. Treapta 1, în indexul de severitate, corespunde pandemiilor care au o rată a mortalității de până la 0,1 %, ceea ce înseamnă un deces la fiecare 1.000 de îmbolnăviri. Acest nivel de severitate este specific gripei sezoniere obișnuite, dar și gripei porcine (A/H1N1). Treapta a doua vizează pandemii cu o mortalitate cuprinsă între 0,1 și 0,5 % (însemnând până la cinci decese la fiecare o mie de persoane îmbolnăvite), interval în care se încadrează atât Gripa asiatică (H2N2), cât și Gripa Hong Kong (H3N2), despre care vorbim aici. Categoriile a treia și a patra în indexul de severitate sunt pentru pandemiile care prezintă rate de mortalitate cuprinse între 0,5 % și 1 % (însemnând între 5 și 10 decese la mie de îmbolnăviri), respectiv 1,0 % și 2,0 % (adică între 10 și 20 de decese la fiecare o mie de îmbolnăviri). În fine, ultima treaptă (categoria 5), corespunde pandemiilor care prezintă mortalități mai mari de 2 % (însemnând peste 20 de decese la o mie de îmbolnăviri). (Cf. Robert Roos și Lisa Schnirring, "HHS ties pandemic mitigation advice to severity", *Center for Infectious Disease Research and Policy*, 1 februarie 2007, disponibil online la <https://www.cidrap.umn.edu/news-perspective/2007/02/hhs-ties-pandemic-mitigation-advice-severity>). În ultima categorie de severitate se încadrează gripa spaniolă, gripa aviară (H5N1) și, așa cum vom vedea, SARS, MERS și CoVid-19. Ținând seama de faptul că ultima treaptă de severitate înseamnă mai mult de 20 de morți la o mie de îmbolnăviri depistate, putem aprecia o mortalitate de 50 %, adică mortalitatea gripei cu subtipul H5N1. Aceasta corespunde unui număr de 500 de morți la fiecare o mie de îmbolnăviri, de 25 de ori mai mult decât ultima bornă a indexului de severitate!

¹⁷ E important de spus faptul că un rol important în oprirea răspândirii acestei noi tulpini l-au avut măsurile luate pentru limitarea focarelor și administrarea vaccinurilor pentru păsări și, ulterior, și pentru oameni.

¹⁸ Cf. "Swine influenza A (H1N1) infection in two children – Southern California, March – April 2009", *The Morbidity and Mortality Weekly Report*, 58, 2009, pp. 400 – 402, material oferit de Centers for Disease Control and Prevention, disponibil online la <https://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm5815a5.htm>.

rea inter-umană. Au apărut atunci și articole care semnalau potențialul periculos al virusului, precum și posibilitatea ca acesta să declanșeze o pandemie¹⁹. Până astăzi, A/H1N1, transmis prin particulele de lichid din respirație, s-a răspândit în 213 țări și teritorii, între care Pakistan, Malta, Maroc, Iran, India sau Canada. Unele estimări oferite de o prestigioasă publicație indicau la nivel global, în 2009, între 150.000 și 575.000 de decese²⁰. Cu toate că rata mortalității a fost doar de 0,03 %, s-a afirmat cu tărie că pericolul nu trebuie neglijat, întrucât eventualele modificări (derivate genetice) ar putea determina apariția unor noi virusuri, mai periculoase, cu potențial pandemic la om²¹.

b. Cu puțin înainte de COVID-19, alte două avertismente: SARS și MERS

Înainte de orice discuție despre coronavirusul SARS-CoV-2, care a declanșat pandemia COVID-19, în lista scurtă a acestor valuri de epidemii și pandemii din ultimul secol, trebuie introduse alte două evenimente.

Primul se referă, desigur, la pandemia cunoscută sub numele de SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*), care a afectat lumea în perioada 2000 – 2003. Transmis prin respirație, SARS s-a răspândit în 30 de țări, acoperind regiuni vaste situate în Europa, SUA și Canada, Noua Zeelandă și Australia, China și numeroase țări din Asia. A cauzat peste 8.500 de îmbolnăviri și peste 700 de decese. Poate că astăzi, când numărul de îmbolnăviri de coronavirus COVID-19 a depășit 3,5 milioane, numărul îmbolnăvirilor cu SARS pare să fie foarte mic. Totuși, atunci, pericolul a fost considerat extrem de mare, ținându-se seama de mortalitatea ridicată, între 9 și 11 %²².

În cazul SARS, originea virusului nu are legătură nici cu păsările, nici cu porcii. Este vorba despre un coronavirus (notat SARS-CoV-1), un

¹⁹ Unul dintre texte, publicat în prestigioasa revistă științifică *Nature*, expunea aspectele evolutive ale virusului, respingând ideea – vehiculată și atunci, ca și astăzi – că ar fi vorba despre o structură creată în laborator. Însă, despre aceste abordări vom discuta ceva mai încolo.

²⁰ Cf. Fatimah S. Dawood *et al.*, “Estimated global mortality associated with the first 12 months of 2009 pandemic influenza A H1N1 virus circulation: a modelling study”, *The Lancet*, vol. 12, nr. 9, 1 septembrie 2012, p. 694

²¹ Cf. K. F. Shortridge *et al.*, “Persistence of Hong Kong influenza virus variants in pigs”, *Science*, nr. 196, 1977, pp. 1454 – 1455

²² Comparativ, gripa sezonieră obișnuită (cu tulpini din virusul gripal tip B) are mortalități de 0,1 %, adică un decedat la o mie de îmbolnăviri. Cu o mortalitate cuprinsă între 9 și 11 procente, SARS este de aproape o sută de ori mai severă.

virus diferit față de cele de tipul A, luate în discuție mai sus²³. SARS are drept cauză virusul SARS-CoV-1, un virus care provine, foarte probabil, de la liliacul cu potcoavă mare (*Rhinolophus ferrumequinum*), care a făcut un salt intermediar, la civeta de palmier (pisica indoneziană, *Paradoxurus hermaphroditus*), după care a ajuns la om.

Al doilea eveniment îl reprezintă gripa cămilei (MERS – *Middle East Respiratory Syndrome*), semnalată între anii 2012 și 2019. Epidemia a fost determinată de un alt coronavirus, denumit MERS-CoV. Aceasta este o gripă cu un spectru clinic asemănător cu SARS (febră, tuse, insuficiență respiratorie), care prezintă diverse grade de severitate, de la boli respiratorii asimptomatice, ușoare, până la pneumonii severe, ce afectează, în final, mai multe organe. Și în cazul MERS, rata de mortalitate a fost foarte mare, însă virusul nu a fost capabil să se transmită de la om la om. Totuși, s-au înregistrat extinderi importante, după ce s-a manifestat, mai întâi, în Peninsula Arabică, ajungând în Austria, China, Franța, Germania, Grecia, Italia, Olanda, Filipine, Coreea de Sud, Thailanda, Marea Britanie sau SUA. Între 2012 și 2019, MERS a fost depistat în 27 de țări, la peste 1.360 de persoane, provocând 527 de decese, deci având o rată a mortalității extraordinară, de peste 35,7 %. Este important de precizat că analizele genetice au scos la iveală că MERS-CoV provine și el, foarte probabil, de la lilieci, având ca intermediar, în transmiterea la om, cămila.

În fine, acum putem aduce în discuție SARS-CoV-2, care stă la baza CoVid-19, pandemia care ne afectează acum. Din 31 decembrie, ziua când a fost pentru prima dată semnalat un caz de CoVid-19, au trecut puțin peste 120 de zile. În acest interval, pandemia CoVid-19 a atins deja (la vremea tipăririi și distribuirii acestui material), în jur de 3,5 milioane de îmbolnăviri și 250.000 de decese, în peste 210 țări și regiuni din întreaga lume.²⁴

Există numeroase deosebiri între SARS-CoV-2 și ceea ce numim, îndeobște, o gripă sezonieră. Deși timpul scurs până acum a fost încă prea scurt, specialiștii au strâns suficiente dovezi clinice pentru a trasa câteva

²³ Termenul *coronavirus* este folosit de la mijlocul anilor '60, denumind conturul asemănător unor coroane existente la aceste virusuri. Coronavirusurile prezintă o anvelopă, o membrană sferică. Ele nu posedă ADN, ci doar ARN. (Cf. Dongcheng Bai *et al.*, "Porcine deltacoronavirus (PDCoV) modulates calcium influx to favor viral replication", *Virology*, vol. 539, 2020, pp. 38 – 48, <https://DOI.org/10.1016/j.virol.2019.10.011>)

²⁴ Date disponibile online la <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>

deosebiri majore între gripa sezonieră și CoVid-19. Și despre aceste situații s-ar putea scrie un material menit să evidențieze, de asemenea, și aspecte relevante pentru viața spirituală²⁵. Pentru acum însă, păstrăm doar aspectul care vizează proveniența virusului SARS-Cov-2. Un articol apărut în prestigioasa revistă *Nature* demontează un clișeu asemănător celui apărut și cu ocazia SARS: noul coronavirus nu este produs în mod artificial, în laborator²⁶. Sursa SARS-CoV-2 o reprezintă – cu destul de mare probabilitate, liliecii, intermediarii fiind încă necunoscuți²⁷.

3. Cum apar pandemiile? Câteva dintre cauze posibile, în optica științelor, și mici ecouri de factură etică

Civilizație, prosperitate și abuz

Am adus până acum în discuție două familii de virusuri, cele din categoria aviară (A) și cele din familia coronavirusurilor (legate de SARS și MERS). În fiecare dintre acestea, în discuție intră păsările și porcii, pe de o parte, și liliecii, civeta, pangolinul și cămilele, de partea cealaltă. E important de spus că există și observații care prezintă explicații elaborate, despre cum anume virusurile ar putea declanșa pandemiile amintite. Pe scurt, este vorba despre folosirea la scară foarte mare a speciilor lumii vii, într-o manieră abuzivă, nerațională și fără măsurile de igienă cuvenite. Vom vedea că aceste cauze ar putea determina apariția pandemiilor despre care am făcut mențiune.

Numeroase voci, din diverse arii de specialitate, virusologi, epidemiologi, specialiști în industria alimentară sau cercetători în domeniul etologiei (știința comportamentelor animalelor) au formulat avertismente care privesc interacțiunea noastră cu lumea vie. Aceste analize s-au întetit mai ales

²⁵ Este vorba despre maniera în care obișnuim, adesea în detrimentul nostru, să punem la îndoială lucrurile pe care ar trebui să le acceptăm.

²⁶ Cf. K. G. Andersen *et al.*, “The proximal origin of SARS-CoV-2”, *Nature Medicine*, vol. 26, 2020, pp. 450 – 452, material disponibil online la <https://DOI.org/10.1038/s41591-020-0820-9>

²⁷ Au existat mai multe ipoteze, una dintre acestea susținând că intermediarul ar fi șarpele. (Cf. Haitao Guo *et al.*, “Snakes could be the Original Source of the New Coronavirus Outbreak in China”, *Scientific American*, 22 ianuarie 2020.) Alte aprecieri indică faptul că virusul ar fi fost intermediat de pangolin (Cf. Chengxin Zhang *et al.*, “Protein Structure and Sequence Reanalysis of 2019-nCoV Genome Refutes Snakes as Its Intermediate Host and the Unique Similarity between Its Spike Protein In-sertions and HIV-1”, *Journal of Proteome Research*, 2020. <https://DOI:10.1021/acs.jproteome.0c00129>).

după imensele transformări apărute după dezvoltarea tehnologiilor. S-au făcut multe cercetări ample, desfășurate pe perioade îndelungate de timp și în multe regiuni întinse care cuprind mai multe state. În multe dintre aceste cercetări găsim semnale puternice despre această maniera brutală în care ne-am obișnuit să folosim resursele lumii vii.

Zootehnia intensivă și pericolele pandemiilor

O structură zootehnică destinată creșterii intensive de păsări sau porci pentru consum nu poate să funcționeze decât dacă sunt respectate o serie întreagă de condiții. Este vorba despre reguli stricte care privesc asigurarea calității aerului și a temperaturilor, calitatea apei și a hranei, dar și zonele unde sunt amplasate fermele. De exemplu, fermele trebuie să fie situate în locuri suficient de îndepărtate de surse de poluare, să aibă instalații de aerisire, pardoseli cimentate, proceduri stricte pentru transportul animalelor, reguli de manipulare a hranei²⁸.

Pe de altă parte, din rațiuni economice, structurile de zootehnie intensivă concentrează un număr mare de păsări sau animale pe suprafețe mici, iar faptul aceasta complică gestiunea biosecurității. Înghesuite în spații strâmte, mamiferele trăiesc foarte aproape unele de altele, ceea ce face dificilă protejarea lor. Odată pătruns înăuntrul unei ferme, virusul se va răspândi repede de la animal la animal și, dacă este cazul, și de la animal la om²⁹. De fapt, locurile închise unde animalele trăiesc sunt, adesea, un mediu propice pentru supraviețuirea virusurilor³⁰. Situații periculoase pot apărea și

²⁸ Reglementările care privesc biosecuritatea mai stipulează, de exemplu, păstrarea păsărilor sau porcilor în zone complet închise, restricționarea vizitatorilor printr-un singur punct de acces care conține o poartă de dezinfectare, interzicerea zonelor de contact între păsările crescute pentru consum și păsările sălbatice, curățarea și dezinfectarea periodică a echipamentelor folosite în procesele de creștere, protejarea alimentelor și a apei de contaminarea cu fecale, depozitarea hranei în containere sigure, supravegherea continuă și decontaminarea periodică a surselor de apă (Cf. "Poultry Development Review", p. 104, online la <http://www.fao.org/3/i3531e/i3531e.pdf>). Evitarea îmbolnăvirii lucrătorilor, dar și a animalelor sau păsărilor din ferme depinde, așadar, de foarte multe condiții, care trebuie respectate cu strictețe.

²⁹ Cf. "Zoonotic diseases, human health and farm animal welfare", *World Society for the Protection of Animals*, 2013, p. 10

³⁰ De exemplu, în spațiile fără lumină naturală, sunt absente chiar razele de soare care ar putea inactiva – prin radiațiile ultraviolete, unele mecanisme de care depind virusurile (Cf. T. P. Weber și N. I. Stilianakis, "Inactivation of influenza A viruses in the environment and modes of

dacă unitățile destinate păsărilor și porcilor sunt concentrate în aceeași zonă³¹, întrucât în felul acesta crește incidența reasortărilor genetice a virusurilor³², și pericolele de ordin epidemiologic.

Pe de altă parte, dacă sistemele de ventilație nu sunt eficiente, pot apărea acumulări de viruși în interior. De aceea, analiza periodică a probelor de aer, mai ales în timpul manifestării unui focar în apropiere, este esențială³³. Dar și transportul porcilor vii, ca și cel al păsărilor pot crește riscul apariției unor virusuri noi³⁴.

Alteori, încălcarea normelor de biosecuritate se face cu intenție. Urmărind reducerea cheltuielilor și creșterea productivității, unii fermieri

transmission: a critical review”, *Journal of Infection*, vol. 57, nr. 5, 2008, pp. 361 – 373, material disponibil la <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18848358>)

³¹ Cf. J. Otte *et al.*, “Industrial livestock production and global health risks. Food and Agriculture Organization of the United Nations”, *Pro-Poor Livestock Policy Initiative Research Report*, 2007, material disponibil online la <http://www.fao.org/3/a-bp285e.pdf>.

³² Virușii, structuri mai puțin complicate decât o celulă, au o natură segmentată a genomului, ceea ce facilitează procesul de „reasortare”. Două virusuri gripale diferite, de exemplu, co-infectează o celulă, combinând segmentele lor genetice și, adesea, aceasta permite o ajustare a virusului și, subsecvent, o creștere a riscului transmiterii virusurilor. Așa ajunge ca el să se transmită de la păsări la porci, de la porci la oameni, de la mamifere precum liliacul la civetă și apoi la om, ca în cazul beta-coronavirusului SARS-CoV-1. Reasortarea este chiar procesul de generare noi și noi tulpini, dinamică care poate avea un impact epidemiologic important. Un studiu din 2014, de exemplu, a analizat genotipurile virale generate, de-a lungul timpului, la o gazdă co-infectată cu două virusuri gripale, constatând că diversitatea, determinată de reasortare, este considerabilă, depinzând de cantitatea fiecărui virus care inițiază infecția. Rezultatele studiului scot la iveală că rata cu care apar virusurile gripale reasortante depășește, în anumite condiții, chiar și 50%! (Cf. Hui Tao *et al.*, “Intrahost Dynamics of Influenza Virus Reassortment”, *Journal of Virology*, vol. 88, nr. 13, iunie 2014, pp. 7485 – 7492. <http://DOI:10.1128/JVI.00715-14>.)

³³ Măsurători de acest fel au scos la iveală că, în perioada unei gripe aviare sau porcine, virusul poate fi găsit în aerul exterior hambarelor, ceea ce înseamnă că instalațiile de ventilație sunt necesare și își îndeplinesc rolul (Cf. “Zoonotic diseases, human health and farm animal welfare”, *World Society for the Protection of Animals*, 2013, p. 10.).

³⁴ De exemplu, transportul porcilor între Eurasia și America de Nord a facilitat, foarte probabil, amestecarea diverselor virusuri gripale porcine, contribuind la geneza tulpinei virusului gripei Hong Kong (K. F. Shortridge *et al.*, “Persistence of Hong Kong influenza virus variants in pigs”, *Science*, nr. 196, 1977, pp. 1454 – 1455). Porcii domestici au fost descriși ca fiind „mixing-vessel”, mediind, prin reasortare genetică, apariția de noi virusuri gripale cu gene aviare în populația umană, și prin declanșarea unei pandemii asociate cu schimbarea antigenică. (Cf. Wenjun Ma *et al.*, “The pig as a mixing vessel for influenza viruses: Human and veterinary implications”, *Journal of molecular and genetic medicine: an International Journal of Biomedical Research (J Mol Genet Med)*, vol. 3, nr. 1, 27 noiembrie 2008, pp. 158 – 166; R. E. Kahn *et al.*, “Swine and Influenza: A Challenge to One Health Research”, în *Influenza Pathogenesis and Control*, Compans, R., Oldstone, M. (eds), *Current Topics in Microbiology and Immunology*, vol. I, vol. 385, 2014.)

măresc nepermis numărul de păsări sau de animale și relaxează condițiile de igienă, acest lucru petrecându-se mai ales acolo unde mecanismele de control și subvențiile necesare modernizării lipsesc. Și, pentru a evita îmbolnăvirea efectivelor de animale, ei măresc dozele de antibiotice³⁵.

Mai trebuie adăugat ceea ce, adesea, scapă opiniei comune, și anume că formele de creștere intensivă nu sunt neapărat mai sigure decât cele din micile gospodării. De exemplu, specialiștii au remarcat o practică nouă în creșterea intensivă a porcilor, care crește riscul îmbolnăvirilor, în raport cu fermele de gospodărie, de mici dimensiuni. Efectivele sunt îmbospătate continuu, prin introducerea exemplarelor mai tinere, iar procedura aceasta face ca gripa porcină să nu se mai manifeste sezonier, după un tipar asemănător celui manifestat la om. În cazul efectivelor de porci îmbospătate constant, monitorizările arată că gripa există pe tot parcursul anului.³⁶ O altă analiză, făcută pentru unitățile de creștere a păsărilor, de data aceasta, în Thailanda, a arătat că producția intensivă de păsări nu prezintă riscuri mai mici de îmbolnăvire cu H₅N₁, în comparație cu micile ferme de curte.³⁷

³⁵ Cf. Michael Pollan, *Dilema omnivorului – O istorie naturală despre patru moduri de alimentație*, Editura Publica, 2018, p. 103 *sqq.*

³⁶ Pe de o parte, arată studiul, potențialul de transmitere de la animal la animal, între porci, este mai mare într-o fermă de mari dimensiuni, cu o creștere intensivă, decât într-o fermă tradițională. Motivul îl reprezintă, desigur, aglomerarea porcilor (fapt care facilitează contacte prelungite, frecvente). În plus, reducerea ventilației și a expunerii la soare poate prelungi viabilitatea virală. Această situație crește probabilitatea ca lucrătorii din spațiile închise ale fermelor să dobândească infecții cu virusuri gripale, mult mai rapid și mai des decât în cazul lucrătorilor din gospodării tradiționale și, desigur, cu mult mai mult decât este cazul unei persoane care lucrează în afara spațiului închis al fermei, chiar și când aceasta este expusă gripei care se transmite de la om la om. De aceea, conchide studiul, lucrătorii la fermele de porci ar trebui să fie incluși în grupurile supravegheate periodic, în timpul unei pandemii cu virusuri din această categorie, și să fie introduși în strategiile medicale de imunizare destinate diverselor categorii profesionale. (Cf. Kendall P. Myers *et al.*, “Are swine workers in the United States at increased risk of infection with zoonotic influenza virus?”, *Clinical Infectious Diseases: an Official Publication of the Infectious Diseases Society of America*, vol. 42, nr. 1, 2006, pp. 14 – 20. <https://DOI:10.1086/498977>)

³⁷ O analiză a datelor dintr-o investigație a guvernului thailandez indica faptul că șansele de dezvoltare a unor focare și infecții H₅N₁ au fost semnificativ mai numeroase în marile crescătorii de păsări, în comparație cu păsările crescute în micile gospodării de curte. Studiul semnala încă de atunci că strategiile de succes pentru prevenirea sau atenuarea apariției gripei aviare pandemice trebuie să ia în considerare factorii de risc specifici producției moderne de animale pentru industria alimentară. (Cf. Jay P. Graham *et al.*, “The animal-human interface and infectious disease in industrial food animal production: rethinking biosecurity and biocontainment”, *Public Health Reports*, vol. 123, nr. 3, mai – iunie 2008, pp. 282 – 299. <https://DOI:10.1177/003335490812300309>)

În general, în absența unor supravegheri și reglementări stricte, creșterea intensivă a păsărilor sau animalelor reprezintă un pericol considerabil de îmbolnăvire a populației³⁸, motiv pentru care este necesară respectarea cu strictețe a reglementărilor de biosecuritate.

O situație asemănătoare se întrevide și în cauzele care au dus la răspândirea MERS-CoV, unde un rol important au avut obișnuințele alimentare nesănătoase și practicile periculoase. Organismele de sănătate au recomandat, atunci, pentru împiedicarea răspândirii MERS, reglementarea strictă a mișcării cămilelor, screening-ul regulat al efectivelor și izolarea animalelor infectate, utilizarea echipamentului personal de protecție de către manipulatorii de cămile, precum și aplicarea regulilor care interzic consumul de lapte de cămilă nepasteurizat și de urină³⁹. În 2014, o știre BBC semnală aceste recomandări ale Ministerului Saudit al Agriculturii adresate persoanelor din regiunile afectate de MERS⁴⁰. Același trust, revenea, câteva zile mai târziu, cu dovezi care arătau cum anume localnicii sfidau aceste recomandări, unii oameni înregistrându-se în ipostaze foarte apropiate, familiare, cu respectivele animale⁴¹.

³⁸ Cf. Jessica H. Leibler *et al.* "Industrial food animal production and global health risks: exploring the ecosystems and economics of avian influenza", *EcoHealth*, vol. 6, nr. 1, 2009, pp. 58 – 70. <https://DOI:10.1007/s10393-009-0226-0>; Jay P Graham *et al.*, "The animal-human interface and infectious disease in industrial food animal production: rethinking biosecurity and biocontainment", *Public Health Reports*, vol. 123, nr. 3, mai – iunie 2008, pp. 282 – 299. <https://DOI:10.1177/003335490812300309>; Kathleen L MacMahon *et al.*, "Protecting poultry workers from exposure to avian influenza viruses", *Public Health Reports*, vol. 123, nr. 3, mai – iunie 2008, pp. 316 – 322. <https://DOI:10.1177/003335490812300311>; S. S. Lee *et al.*, "Exposure to avian influenza H7N9 in farms and wet markets", *Lancet*, vol. 381, 25 mai 2013 (9880), p. 1815. [https://DOI:10.1016/S0140-6736\(13\)60949-6](https://DOI:10.1016/S0140-6736(13)60949-6).

³⁹ Cf. Ali S. Omrani *et al.*, "Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV): animal to human interaction", *Pathogens and global health*, vol. 109, nr. 8, 2015, pp. 354 – 362. <https://DOI:10.1080/20477724.2015.1122852>. Recomandările OMS cu privire la măsurile de protecție împotriva MERS mai vizau persoanele cu diabet, insuficiență renală, boli pulmonare cronice și persoane imuno-compromise care prezentau un risc ridicat de îmbolnăvire cu MERS-CoV. Ele erau sfătuite ferm să evite contactul cu cămilele, să nu bea lapte crud de cămilă, să nu mănânce carne, dacă aceasta nu a fost gătită corect și nici să nu folosească urina de cămilă. (Cf. "Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV)", 11 martie 2019, material disponibil online la [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-\(mers-cov\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-(mers-cov))).

⁴⁰ Cf. "Mers virus: Saudis warned to wear masks near camels", 11 mai 2014, material disponibil online la <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-27362513>.

⁴¹ Dovezile de sfidare a recomandărilor au apărut la puțin timp după ce autoritățile din Arabia Saudită au recomandat măsurile de protecție. BBC relatează, în 13 mai, oferind și imagini, despre persoane autohtone care îmbrățișau cămile, întrebându-le pe acestea, în mod ironic, desigur, dacă sunt sau nu răcite, și formulând pentru ele un răspuns negativ. (Cf. "Saudi Arabia: Farmers flout Mers warning

Piața animalelor sălbatice. Trei exemple cu impact: liliicii, pangolinul și civeta

Am văzut că trei dintre epidemiile și pandemiile care au intrat în discuție în ultimele două decenii, MERS, SARS și SARS-2, au ca sursă liliacul, și alte câteva mamifere care au avut rol de intermediar. Ei bine, și datele de acest fel pot fi puse într-o legătură cu pandemiile de care discutăm. Cum? Și în privința acestor animale, există dovezi care scot la iveală diverse practici care reprezintă un pericol real pentru îmbolnăvirea oamenilor.

De fapt, nu doar industria creșterii intensive a păsărilor și animalelor, ci și manipularea necorespunzătoare a animalelor domestice ascunde pericole ce pot declanșa pandemii. Vânatul, creșterea în captivitate, comerțul cu animale sălbatice reprezintă, de asemenea, un pericol real de îmbolnăvire cu potențial de pandemie. Există numeroase stimulente pentru aceste practici, cum ar fi utilizarea animalelor sălbatice în diferite remedii medicale tradiționale, creșterea cererii de produse alimentare exotice, în rețelele de restaurante, afluxul tot mai mare de turiști interesați de produsele culinare tradiționale. În același timp, aceste practici ascund vectori importanți de răspândire a virusurilor periculoase.

În cele ce urmează, vom face câteva mențiuni despre mai puțin cunoscuta, mai puțin reglementată, dar periculoasă piață a animalelor sălbatice.

Am văzut că, în privința SARS și MERS, cercetările conduc la o sursă comună, originile lor fiind puse pe seama liliacului – considerat un rezervor natural de coronavirusuri. Ei bine, liliacul, civeta de palmier (pisica indoneziană, de care se leagă SARS) și pangolinul (suspectat astăzi ca fiind intermediarul pentru SARS-CoV-2) sunt utilizate, adesea, în activități care au legătură cu piața alimentelor de consum. Să le luăm pe rând.

a. Liliicii, desigur, sunt primii prezenți în această tripletă și, cum era de așteptat, nu lipsesc din lista animalelor sălbatice comercializate. Am văzut că ei apar în discuție în legătură cu originea coronavirusurilor care au stat la baza SARS, MERS și CoVid-19. Trebuie spus că liliacul este prezent și în Ebola⁴².

by kissing camels”, 13 mai 2014, material disponibil online la <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-27393045>.)

⁴² Cf. E. M. Leroy *et al.*, “Fruit bats as reservoir of Ebola virus”, *Nature*, vol. 438, nr. 7068, 2005, pp. 575 – 576. Ebola a izbucnit în 1976, în Sudan și Zair, reapărând, în principal, în două perioade, în

Cum ajung liliecii să infecteze oamenii? În cazurile menționate aici, au intervenit, foarte probabil, alte mamifere intermediare, cămila (MERS-CoV), civeta de palmier (SARS-CoV-1) sau pangolinul⁴³. Există însă câteva circumstanțe agravante, care trebuie menționate. Este vorba despre practici existente în unele regiuni de pe glob, vânătoarea, creșterea în captivitate și comercializarea exemplarelor sălbatice. Aceste activități învecinează oamenii, liliecii, civeta de palmier sau pangolinul. Nu este greu să ne imaginăm situații, foarte probabile în marile piețe, în care speciile sălbatice stau înghesuite în cuști, aproape de comercianți și de cumpărători. Aceste lucruri se petrec foarte probabil în fiecare zi, în multe locuri de pe glob, în spații largi amenajate pentru comerț.

Liliecii sunt vânați sau crescuți în captivitate pentru carne. Activitatea umană afectează cel puțin 167 de specii (adică aproximativ cca 13 % dintre speciile de lilieci din lume). Astfel de practici sunt întâlnite în Africa, Asia, în insulele Oceaniei și, într-o măsură mai mică, în America Centrală și de Sud. Din acest motiv, speciile sunt listate în indexul mamiferelor amenințate de extincție⁴⁴.

Există o largă piață a liliecilor, precum și o practică extinsă a consumului de carne de liliac la nivelul multor țări, cum ar fi cele din Africa Centrală și de Vest⁴⁵ (de exemplu, doar în Ghana, sunt raportate peste 100.000 de exemplare de lilieci vândute⁴⁶), dar și al celor din Sud-Estul Asiei,

regiuni distincte, în 1995 – 2014 și, respectiv între 2013 și 2016, în Vestul Africii, dar și în 2018 și 2019. Rata mortalității este foarte mare, fiind situată, după diverse calcule și observații făcute în diferite zone, între 25 % și 90 %.

⁴³ Cf. Wei Ji *et al.*, “Cross-species transmission of the newly identified coronavirus 2019-nCoV”, *Journal of Medical Virology*, vol. 92, nr. 4, 22 ianuarie 2020, material disponibil online la <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/jmv.25682>.

⁴⁴ Cf. Christian C. Voigt, Tigga Kingston (eds), *Bats in the Anthropocene: Conservation of Bats in a Changing World*, Springer, 2016

⁴⁵ Cf. T. Mildenstein *et al.*, “Exploitation of Bats for Bushmeat and Medicine”, *Bats in the Anthropocene: Conservation of Bats in a Changing World*, Springer, 2016 p. 327. <https://DOI:10.1007/978-3-319-25220-9>. Lucrarea este disponibilă gratuit, în format electronic, la <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-25220-9>.

⁴⁶ Cf. S. O. Ebowore, “Acceptability of Bush Meat as a Source of Animal Protein in Delta State, Nigeria: Implication for Extension Services”, *Journal of Northeast Agricultural University* (English Edition), vol. 22, nr. 3, 2015, pp. 67 – 78. [https://DOI:10.1016/S1006-8104\(16\)30009-5](https://DOI:10.1016/S1006-8104(16)30009-5) și, desigur, T. Mildenstein *et al.*, “Exploitation of Bats for Bushmeat and Medicine” menționat deja.

precum Filipine, Indonezia, Malaysia, Thailanda sau Indonezia⁴⁷. O situație asemănătoare privind vânatoarea și consumul obișnuit al cărnii de liliac se întâlnește și în statele insulare din Oceania, Insulele Cook, Guam, Samoa Fiji, Vanuatu, Noua Caledonie⁴⁸.

O meta-analiză din 2009, care a inclus peste o sută de studii, rapoarte și articole privitoare la vânatoarea, consumul și comercializarea liliecilor, trecea în revistă toate regiunile unde era înregistrată această practică, deplângând absența unor programe de monitorizare atentă a situației⁴⁹. Desigur, și în acest material, realizat în 2009, era semnalată posibilitatea îngrijorătoare a transferului de patogeni de la lilieci la oameni, menționându-se o creștere a acestor riscuri⁵⁰.

⁴⁷ Două lucrări care prezintă situația cu multe detalii sunt S. Mickleburgh *et al.*, “Bats as bushmeat: A global review”, *Oryx – The International Journal of Conservation*, vol. 43, nr. 2, 2009, pp. 217 – 234. <https://DOI:10.1017/S0030605308000938> și T. Mildenstein *et al.*, “Exploitation of Bats for Bushmeat and Medicine”.

⁴⁸ Date despre situațiile din aceste țări pot fi găsite în S. Mickleburgh, “Bats as bushmeat: A global review”, *Oryx – The International Journal of Conservation*, vol. 43, nr. 2, 2009, pp. 217 – 234. <https://DOI.org/10.1017/S0030605308000938>.

⁴⁹ Cf. *Ibidem*. Meta-analiza a evaluat 119 texte publice, în limba engleză, cu informații care indică consumul de lilieci, incluzând 87 de lucrări de specialitate, șapte rapoarte media, trei articole web, patru teze universitare sau alte manuscrise, dar și nouă rapoarte guvernamentale și 20 de rapoarte ale ONG-urilor. Materialul constată că, în raport cu amploarea vânătorii și consumului de lilieci, prezent la scară largă, analizele de specialitate sunt totuși reduse. Treizeci și unu de studii, aparent cuprinzătoare, despre vânatoarea sau comerțul cărnii sălbatice, spun autorii, nici nu menționează lilieci în lista mamiferelor vâdate. În baza surselor consultate, meta-analiza prezintă aspecte care țin de vânatoare, comerț și consum în regiuni situate în Sud-Estul Asiei (Indonezia, Myanmar, Malaezia, Papua Noua Guinee, Filipine, Thailanda, Vietnam), în Sudul și Estul Asiei (Bangladesh, China, India și Nepal). De asemenea, sunt menționate Insulele Pacificului (Samoa Americană, Insulele Solomon, Micronezia, Fiji, Guam, Vanuatu), regiuni situate în Vestul Oceanului Indian (cum ar fi Republica Congo, Camerun, Guineea Ecuatorială, regiuni din Africa Subsahariană, Gabon, Etiopia, Mali, Nigeria, Tanzania, Uganda, Zambia sau Africa de Sud), dar și America de Sud (Brazilia).

⁵⁰ Cf. T. Mildenstein *et al.*, “Exploitation of Bats for Bushmeat and Medicine” în *op. cit.* Este menționată descoperirea infecțiilor cu virus Ebola asimptomatice la trei specii de pteropodide din Africa de Vest, ceea ce – consideră autorii, crește riscurile de transmitere la om, în intervalul de timp cât acesta vânează, crește sau prepară carnea pentru consum. Și concluziile acestei meta-analize sunt importante. La final, autorii recomandă includerea liliecilor în sondajele privind consumul general, inclusiv evaluarea posibilelor riscuri pentru sănătatea oamenilor consumatori de carne de liliac. De asemenea, este subliniată necesitatea introducerii unor legislații naționale pentru protejarea liliecilor și stabilirea perioadelor de interdicție a vânătorii, în funcție de stadiul conservării speciilor. Este menționată și necesitatea redactării unor proiecte educative, care să urmărească o mai bună informare privind importanța liliecilor în economia biodiversității și în ecologia pădurii, în procesele de polenizare și în dispersarea semințelor. În fine, este recomandată și dezvoltarea de proiecte comunitare care să aibă ca scop conservarea populațiilor locale de lilieci și, acolo unde este posibil, captura-

b. *Pangolinul* este considerat cel mai traficat mamifer. Revista *Frontiers in Ecology*, în numărul din februarie 2014, publica o evaluare potrivit căreia, anual, sunt strânse dovezi despre faptul că peste 10.000 de pangolini sunt victimele traficului de animale sălbatice⁵¹. Estimările arată o scădere a populației de pangolini cu până la 80 % în ultimii douăzeci de ani⁵². Este vorba despre zeci de mii de exemplare prinse, traficate și ucise pentru comerț, în China, Malaysia, Hong Kong sau Thailanda. Soluția unor ferme de creștere intensivă a pangolinilor, continuă expertii, nu este viabilă, pentru că rata lor de înmulțire este foarte scăzută. Acest fapt nu ar putea compensa cererea de pe piață, încât, foarte probabil, astfel de ferme nu ar reuși să stopeze acțiunile vânzătorilor ilegali, care sunt atrași de profit. Deși, potrivit unei convenții internaționale, comerțul transfrontalier este interzis, vânătoria, creșterea și uciderea pangolinilor este promovată chiar în unele forumuri economice, fiind considerată o oportunitate de afacere. La această situație contribuie și cererea tot mai mare de pe piața medicamentelor tradiționale, care solicită până la 300.000 de exemplare pe an. Pe de altă parte există creșteri importante de preț, pentru fiecare kilogram de carne de pangolin (de la 80 USD în 2008 la 200 și chiar 300 USD pentru kilogramul de carne de pangolin viu, în 2014)⁵³.

Alte rapoarte recente arată confiscări ale unor cantități masive de pangolini congelați de pe piața neagră (24 de tone provenite din Sumatra, confiscate în Vietnam, dar și 14 tone de animale înghețate confiscate în Sumatra, doar în 2008, precum și numeroase cazuri de exemplare de pangolin african confiscate în Asia)⁵⁴.

rea unor contingente limitate. (Meta-analiza este disponibilă și online, la <https://www.cambridge.org/core/journals/oryx/article/bats-as-bushmeat-a-global-review/747260E678F188D0A89E8A6966DEFBA5/core-reader#>)

⁵¹ Cf. Merritt Clifton, "Armor is not enough to protect pangolins", *Animals* 24/7, 8 august 2014, material disponibil online la <https://www.animals24-7.org/2014/08/08/armor-is-not-enough-to-protect-pangolins/>

⁵² Cf. Oana Bujor, *Pangolinul, cel mai ciudat mamifer de pe pământ*, online în <https://www.descopera.ro/natura/15751365-pangolinul-cel-mai-ciudat-mamifer-de-pe-pamant-are-limba-mai-lunga-decat-corpul>.

⁵³ Cf. Z. M. Zhou, "Scaling up pangolin protection in China", *Frontiers in Ecology and the Environment*, vol. 12, nr. 2, 2014, pp. 97 – 98. <https://DOI:10.1890/14.wb.001>

⁵⁴ Cf. "Toothless laws encourage rising demand for Asian pangolins", 14 iulie 2009, material disponibil online la <https://www.traffic.org/publications/reports/proceedings-of-the-workshop-on-trade-and-conservation-of-pangolins-native-to-south-and-southeast-asia/>

c. *Civeta de palmier* (pisica indoneziană) este, de asemenea, vânată pentru exploatare în industria alimentară. De ea este legată una dintre cele mai scumpe cafele din lume, trecută prin intestinul ei. Enzimele digestive pe care le posedă intestinul acestor pisici schimbă structura proteinelor din boabele de cafea, scăzându-i aciditatea. O cană cu această cafea, considerată delicată (*luwak kopi*), se vindea, în 2016, cu aproximativ 80 de USD⁵⁵. Creșterea civetelor în captivitate, în apropierea plantațiilor de cafea, pentru digerarea boabelor, sunt practici larg răspândite în China, în India, din regiunile din Sud-Estul Asiei până în Bali și în Papua Noua Guinee, dar și în Africa Subsahariană. Există numeroase mărturii despre astfel de plantații⁵⁶. Cuștile în care sunt ținute exemplarele de civetă au podeaua de sârmă, în așa fel încât excrementele, cu tot cu boabele de cafea digerate, să poată ajunge la sol, pentru a putea fi mai ușor recoltate, în vederea pregătirii dozelor de cafea destinate publicului larg⁵⁷.

Civetele sunt capturate folosind capcane, melci și câini de vânatoare, metode care le cauzează, adesea, răni. Ele nu sunt ținute doar în vecinătatea plantațiilor de cafea, ci, adesea, sunt crescute mult mai departe de habitatul lor natural, în piețele zgomotoase, pline de animale sălbatice. Având, adesea, o alimentație săracă, și o viață captivă, destinată exclusiv unei funcții metabolice, multe civete trăiesc puțin în raport cu exemplarele din sălbăticie⁵⁸.

De ce liliicii sunt rezervoare naturale de virusuri?

Revenim acum, în încheierea acestor scurte exemple, la liliici. Am văzut că în cadrul celor trei pandemii aduse în discuție, SARS, MERS și CoVid-19, dar și în cazul epidemiei de Ebola, dincolo de posibilitățile interme-

⁵⁵ Cf. Rachael Bale, "The Disturbing Secret behind the World's Most Expensive Coffee", în *National Geographic*, 29 aprilie 2016, material disponibil în format online, la <https://www.nationalgeo-graphic.com/news/2016/04/160429-kopi-luwak-captive-civet-coffee-Indonesia/>

⁵⁶ Cf. "Civettes: ces animaux sacrifiés pour leurs crottes de café", 1 august 2018, material disponibil online la https://www.30millionsdamis.fr/actualites/article/10778-civettes-ces-animaux-sacrifies-pour-leurs-crottes-de-cafe/?utm_source=1aout2016&utm_medium=email&utm_campaign=newsletter.

⁵⁷ Cf. Lea Marie, "These Tiny Creatures are Being Tortured to Produce the World's Most Decadent Cup of Coffee", material disponibil online la <https://www.holidogtimes.com/these-tiny-creatures-are-being-tortured-to-produce-the-worlds-most-decadent-cup-of-coffee/>

⁵⁸ Cf. "Civet coffee: campaigning for cage-free", material disponibil online la <https://www.worldanimalprotection.org/our-work/animals-wild/civet-coffee-campaigning-cage-free>

diari, liliecii joacă un rol central⁵⁹. De mai multă vreme, cercetătorii au semnalat că aceste mamifere prezintă un potențial considerabil de îmbolnăvire a populației cu viruși periculoși⁶⁰, încât, pe bună dreptate, unii se întreabă de ce lilieci sunt rezervoare naturale de virusuri⁶¹.

Deși întreaga chestiune are nevoie de numeroase investigații, câteva explicații au fost formulate. Potrivit unor autori, liliecii, de altfel, singurele mamifere care zboară, colectează virusuri de pe întinsele suprafețe pe unde se perindă. Acoperind un spațiu mai vast, prin zborul liber, ei ajung în contact cu o lume vie mai bogată, ceea ce înseamnă că pot găzdui un număr mare și mai diversificat de agenți patogeni. Pe de altă parte, activitatea lor imună este redusă (*down-regulated*), fapt care contribuie la evitarea suprareacțiilor, încât virusurile devin mai bine tolerate la lilieci decât la alte mamifere⁶². În plus, în efortul depus pentru a zbura, liliecii au o temperatură mai ridicată a corpului, având o stare asemănătoare febrei. Aceasta înseamnă că agenții patogeni pe care ei îi poartă pot evolua, devenind mai adaptați la temperaturile crescute ale corpului. Faptul este important pentru că, în situația noastră, a oamenilor, febra reprezintă un mecanism obișnuit de apărare, fiind o modalitate prin care mediul propriului nostru organism devine mai puțin primitiv și nefavorabil pentru agenții patogeni. Însă virusul din corpul liliecilor, care a evoluat, în prealabil, într-un mediu mai cald, va fi mai puțin afectat de o temperatură mai mare⁶³.

⁵⁹ O cercetare desfășurată în 2001 – 2002 a scos la iveală, în două regiuni din Gabon, câini infectați cu Ebola. Cercetarea a monitorizat 439 de câini, depistând 15 % și, respectiv, 25 % din totalul exemplarelor testate ca fiind infectate, comparativ cu mai puțin de 2 % (două exemplare din 102 câini testați), situație observată în Franța, regiunea aleasă spre comparație fiind una în care nu s-au înregistrat cazuri de Ebola. Cercetătorii concluzionează în acest studiu că trăind pe raza comunităților de oameni, câinii infectați cu virusul Ebola pot răspândi cu ușurință virusul în rândul oamenilor. (Cf. Loïs Allela, “Ebola Virus Antibody Prevalence in Dogs and Human Risk”, *Emerging Infectious Diseases*, vol. 11, nr. 3, martie 2005, material disponibil online la adresa <http://wwwnc.cdc.gov/eid/article/11/3/pdfs/04-0981.pdf>)

⁶⁰ Cf. Stephen P Luby, “The pandemic potential of Nipah virus”, *Antiviral Research*, vol. 100, nr. 1, 2013, pp. 38 – 43, <https://DOI.org/10.1016/j.antiviral.2013.07.011>

⁶¹ Cf. Nadia Drake, *Why Bats are Such Good Hosts for Ebola and Other Deadly Diseases*, *Wired*, 15 octombrie 2014, disponibil online la <https://www.wired.com/2014/10/bats-ebola-disease-reservoir-hosts/>

⁶² Cf. Dave Davies, “New Coronavirus ‘Won’t Be the Last’ Outbreak to Move from Animal to Human”, 5 februarie 2020, material disponibil online la <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2020/02/05/802938289/new-coronavirus-wont-be-the-last-outbreak-to-move-from-animal-to-human?t=1586430924272>

⁶³ Explicațiile îi aparțin lui Andrew Cunningham, profesor de epidemiologie pentru animale sălbatice la Societatea Zoologică din Londra, într-un material oferit de CNN. (Cf. Nick Paton Walsh and Vasco Cotovio, “Bats are not to blame for coronavirus. Humans are”, CNN, 20 martie 2020, material

Desigur, vânătoria și comercializarea, creșterea în captivitate și consumul liliecilor reprezintă o verigă importantă în lanțul care leagă aceste mamifere de pandemiile și epidemiile declanșate de coronavirusuri. De fapt, avem de-a face cu activități umane care sporesc plaja de interacțiune dintre noi și animalele sălbatice, crescând șansele unor transferuri virale de la liliac la om și declanșarea unor pandemii.

Wet Market și inechitate socială. Câteva aspecte periculoase

Toate aceste situații prezentate (care implică liliecii, pangolinul și civeta de palmier) sunt parte a unei probleme chiar mai ample, care ține de organizarea comerțului cu animale sălbatice. Este vorba despre o practică tradițională nu doar în Sud-Estul Asiei, ci și în țări din Africa Subsahariană și de Vest, dar și în alte zone rurale de pe glob. Trebuie spus că, în multe dintre țările menționate deja, prezența animalelor sălbatice la vânzare, în piețele publice, e un fapt obișnuit. În multe dintre aceste țări, spațiile comerciale oferă zone atât pentru articole electrocasnice (*dry market*), cât și pentru hrana vie (specii de pește, fructe de mare etc), ceea ce îndeobște este numit *wet market*. La rândul ei, secțiunea *wet market* e împărțită în două zone, una umedă (destinată comercializării cărnii, peștelui și animalelor vii) și una uscată (care conține ierburi, condimente, orez, tăiței uscați, fructe de mare uscate și fasole)⁶⁴. În zona umedă, pe lângă animale vii domestice, sunt expuse pentru vânzare și specii sălbatice.

Observatorii atenți ai acestui fenomen cultural notează că piețele tradiționale sunt preferate de mulți consumatori, pentru că aici ei au parte de o carne proaspătă, provenită de la animale vii, oferite de micii întreprinzători, o carne mult mai bună decât cea din produsele congelate⁶⁵. To-

disponibil online la <https://edition.cnn.com/2020/03/19/health/coronavirus-human-actions-intl/index.html>.)

⁶⁴ Cf. Mary Jo Dilonardo, "Understanding the tradition of wet markets", *Mother Nature Network*, 7 aprilie 2020, material disponibil online la <https://www.mnn.com/lifestyle/arts-culture/stories/understanding-chinas-wet-markets>. Am mai consultat, de asemenea, și "Wet Market", *New York Times. Travel*, material disponibil online la https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/fodors/top/features/travel/destinations/asia/singapore/fdrs_feat_146_12.html

⁶⁵ Diverse jurnale de presă au distribuit, cu ceva vreme în urmă, o fotografie care prezenta o listă de meniuri disponibile în *wet market*-ul din Wuhan, centrul focarului de CoVid-19. În listă erau prezente mai mult de 110 specii de animale disponibile la vânzare. Un alt fapt semnificativ ține de evidențele judiciare care arată, după cum susțin mai multe jurnale, că autoritățile din Hubei, provincia unde se află Wuhan, au investigat, numai în 2019, 250 de cazuri de braconaj și trafic de animale sălbatice.

tuși, numeroase cercetări și observații avertizează că piețele de acest fel, fără o atentă supraveghere, pot reprezenta o sursă de îmbolnăvire⁶⁶, întrucât facilitează contactul dintre oameni și animalele vii și apropierea multor specii între ele, în locuri strâmte. Probabilitatea trecerii virusurilor de la o specie la alta și reasortarea genetică de care aminteam, sunt mai mari, sporind și „versatilitatea” virusului, care poate ajunge să fie mai adaptat la organismul uman.

În multe privințe, după apariția CoVid-19, s-au luat măsuri pentru a reduce cât mai mult pericolele din aceste piețe. S-au înăspriț controalele și legislația și, în unele țări, *wet market*-urile au fost temporar închise⁶⁷. Însă este semnificativ, mai ales în ordine etică și spirituală, faptul că închiderea definitivă și interzicerea comerțului tradițional cu animale sălbatice nu reprezintă o soluție viabilă. Motivul este simplu: vânătorii și micii comercianți trăiesc doar de pe urma acestor activități⁶⁸.

Potrivit rapoartelor mass-media locale, în anul 2018, în regiune au fost vâdate și comercializate aproximativ 16.000 de animale. (Cf. Sam Mcneil *et al.* (The Associated Press), “China imposes temporary ban on wildlife trade amid coronavirus outbreak”, *Global News*, 26 ianuarie 2020, material disponibil online la <https://globalnews.ca/news/6465547/china-bans-wildlife-trade-coronavirus/>)

⁶⁶ Cf. Patrick Cy Woo *et al.*, “Infectious diseases emerging from Chinese wet-markets: zoonotic origins of severe respiratory viral infections”, *Current Opinion in Infectious Diseases*, vol. 19, nr. 5, 2006, pp. 401 – 407. <https://DOI:10.1097/01.qco.0000244043.08264.fc>.

⁶⁷ În China, de exemplu, o lege privind protecția vieții sălbatice adoptată în 1988 și revizuită în 2016, interzicea vânătoria, uciderea, vânzarea și achiziționarea unui număr de 1.800 de animale rare sau considerate, la vremea respectivă, pe cale de dispariție. Pangolinul, de exemplu, este menționat în această listă. Însă legile sunt încă prea puțin clare, iar măsurile, prea puțin ferme. De exemplu, toate celelalte specii sălbatice care nu figurează pe listă pot fi tranzacționate legal. În plus, chiar dacă legea a fost actualizată, lista cu speciile aflate în pericol nu a fost adusă la zi în ultimii treizeci de ani, ceea ce înseamnă că speciile care între timp au devenit rare, în pericol de extincție, sunt încă neprotejate (Cf. Smriti Mallapaty, “China set to clamp down permanently on wildlife trade in wake of coronavirus”, *Nature*, 21 februarie 2020, material disponibil online la <https://www.nature.com/articles/d41586-020-00499-2>). La puțin timp de la izbucnirea pandemiei de CoVid-19, în China, multe dintre piețele de tip *wet market* s-au închis pentru câteva luni. La finele lunii aprilie, acestea s-au redeschis, sub un control mult mai strict, fără zonele destinate animalelor sălbatice. Comerțul cu animale sălbatice rămâne în continuare interzis în China, cel puțin până la data scrierii acestui text, însă măsura aceasta stăvilește cu greu comerțul ilicit, traficul și piața neagră a animalelor sălbatice.

⁶⁸ Secretarul executiv al *UN Convention on Biological Diversity*, Elizabeth Maruma Mrema afirmă că, în numeroase comunități din zonele rurale, în special în Africa, oamenii au venituri foarte mici și depind strict de comerțul cu animalele sălbatice. Interzicerea acestui gen de comerț ar lăsa un număr mare de oameni fără o posibilitate de subzistență și, desigur, ar spori comerțul ilegal (Cf. Patrick Greenfield, “Ban wildlife markets to avert pandemics, says UN biodiversity chief”, *The Guardian*, 6 aprilie 2020, disponibil online la <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/06/ban-live-animal-markets-pandemics-un-biodiversity-chief-age-of-extinction>.)

Iată cum o scurtă analiză a cauzelor pandemiei, care a dezvăluit, la început, o practică nerațională, abuzivă asupra lumii vii, scoate acum în evidență o fisură mai adâncă. Am avea de-a face, deci, cu sărăcia și subdezvoltarea unor regiuni întinse, care determină oamenii să procedeze astfel pentru a putea supraviețui. Cei care vânează, constrâng,ucid sau ocolesc legea o fac, de multe ori, pentru supraviețuirea lor. Ambele aspecte amendează usturător prosperitatea vinovată a civilizației. De fapt, nivelul de trai de care mulți ne bucurăm stimulează și hrănește abuzurile față de lumea vie, contribuind, în același timp, mult prea puțin la ajutorarea celor care trăiesc în sărăcie.

În mod ascuns, cele două teritorii ale comerțului cu animale și pășări sunt legate între ele: zootehnia intensivă, orientată spre consum, tentată să eludeze normele de bio-securitate și creșterea cotelor de comerț cu animale sălbatice și a ofertelor culinare extravagante pentru turiști. Ambele sunt stimulate de comportamentele consumiste prezente în rândul oamenilor care trăiesc în societățile prospere. Statisticile ne-o arată destul de clar. Lumea civilizată înregistrează, în ultimii cincizeci de ani, creșteri masive în consumul de carne⁶⁹, și asta, paradoxal, în ciuda problemelor de sănătate asociate⁷⁰.

4. Civilizația și pandemiile. O lectură a spiritualității creștine

Departa este mult mai aproape. O lume fără distanțe

S-ar putea ca, la prima vedere, în contextul unei vieți petrecute pe continentul european, și în absența unor conexiuni cu Asia sau Africa, să considerăm că tot ceea ce s-a spus nu are sens. Legăturile prezentate până acum ar putea să pară nerealiste sau irelevante, pentru că zonele și practicile acestea problematice sunt mult prea îndepărtate spațial de noi.

Nu este așa. Este nevoie doar de mici derogări de la rânduielile stabilite, pentru ca răul să se propage repede și departe. Dacă, în câteva ferme îndepărtate dintr-un oraș necunoscut, sunt încălcate normele de

⁶⁹ Cf. Nikos Alexandratos and Jelle Bruinsma (Global Perspective Studies Team), *World Agriculture towards 2030/2050. The 2012 Revision*, ESA Working Paper nr. 12-03, iunie 2012, material disponibil online la http://www.fao.org/fileadmin/templates/esa/Global_perspectives/world_ag_2030_50_2012_rev.pdf

⁷⁰ Cf. H. Charles, "Meat consumption, health, and the environment", *Science*, 20 iulie, vol. 361, nr. 6399, 2018, <https://DOI:10.1126/science.aam5324>. La finalul acestor mențiuni, vom vedea că, în lumina spiritualității creștine, multe alte aspecte paradoxale ale vieții se dovedesc, până la un punct, inevitabile și că, vrând-nevrând, acestea ne caracterizează.

biosecuritate, dacă pentru scăderea cheltuielilor, ventilatoarele nu sunt pornite sau curățarea podelelor nu este făcută periodic, dacă ceva de felul acesta se întâmplă, păsările și lucrătorii din preajma lor se vor îmbolnăvi. La rândul lor, lucrătorii infectați pot răspândi virusurile în populația din oraș, având în vedere că, în realitate, multe unități de creștere a animalelor sunt situate, cum spuneam, în preajma zonelor urbane⁷¹.

De aici, mai este un pas până la capătul celălalt al lumii. Spre deosebire de perioadele din trecut, când „provincialismul uman era gardianul pandemiilor”⁷², astăzi, bolile călătoresc repede și departe, mult mai departe decât bolnavul (decât „pacientul zero”). Odată ajunse în orașe, virusurile se împrăștiie repede, oricât de departe, în globalitatea hiper-conectată a lumii. Civilizația actuală *inventează, stimulează și se hrănește* cu mobilitatea noastră rezidențială, profesională și turistică, prin imensele ei rețele de transport aerian și terestru.

Pandemia pe care o traversăm acum ne dovedește aceasta: o practică neadecvată cu speciile lumii vii, petrecută departe de noi, își întinde consecințele foarte repede, până în curtea casei noastre. Boala poate ajunge peste tot, pentru că bolnavii și mărfurile alterate pot călători pretutindeni, iar în cazul afecțiunilor respiratorii, care se transmit foarte ușor, propagarea aceasta este considerabil multiplicată.

Așadar, circulația globală a produselor alimentare, a mărfurilor și persoanelor ne expun, prin urmare, la toate aceste pericole. Nu cred că este nevoie să aducem în discuție statisticile care arată creșterea uriașă a numărului de călători (pasageri în trenuri, în automobilele personale și, mai ales, în avioane), pe întreg globul terestru⁷³. De aceea, chiar dacă nu locuim în preajma unei ferme de creștere intensivă a porcilor și a păsărilor care încalcă regulile de igienă, și chiar dacă nu călătorim în Africa Subsahariană sau în China, pentru a gusta din meniul tradițional oferit de acele minuna-

⁷¹ Acestea sunt, adesea, astfel amplasate pentru a le facilita angajaților accesul la serviciu, dar și pentru transportul de marfă către unitățile de desfacere.

⁷² Cf. David Wallace-Wells, *Pământul nelocuibil. Viața după încălzirea globală*, Editura Litera, București, 2019, p. 115

⁷³ Unele evaluări indică un total de 4,5 miliarde de pasageri în 2009, 5 miliarde în 2010, peste 6 miliarde în 2014, peste 7 miliarde de călători în 2017, apreciind o creștere anuală de 7 % (Cf. “The World of Air Transport in 2018”, material disponibil online la <https://www.icao.int/annual-report-2018/Pages/the-world-of-air-transport-in-2018.aspx>)

te locuri exotice, suntem, totuși, expuși efectelor acestor practici. Și asta întrucât trăim într-un contact strâns cu toate aceste depărtări ale lumii.

Se întrevede, în toate acestea, un prim înțeles spiritual prețios, și anume că tot ceea ce facem, faptă eroică, jertfă, nevoiță de sfințenie sau lucru pătimăș, se repercutează, într-un fel sau altul, asupra tuturor celorlalți, ajungând să afecteze întreaga fire omenească și lumea înconjurătoare. Omul spiritual ni se descoperă aici, prin grija pe care o manifestă pentru toți, prin felul în care ia totul în seamă și prin deschiderea cu care îi îmbrățișează pe toți oamenii, cuprinzându-le și pe toate celelalte în rugăciunea sa. Omul spiritual este persoana cu sensibilitate lărgită, dispusă mai degrabă să pătimească pentru semeni și pentru natură, decât să și le aservească. La capătul diametral opus, pătimășul le siluește pe toate, pentru bunul său plac.

Istoria, genetica și conspirația despre CoVid-19

Alte trei considerații ale spiritualității creștine cu referire la mențiunile făcute până acum ar putea fi făcute aici. Este important însă, înainte de acestea, să revedem problema teoriei conspirației. După toate cele prezentate, putem repune în discuție – cu o altă perspectivă – pericolul acceptării, fără gândire critică, a teoriilor conspirației, ca explicații pentru ceea ce trăim acum. Merită să considerăm CoVid-19 rezultat al unui virus fabricat artificial? Dacă totul ar fi comandat de un grup secret, cum s-ar explica atunci toate celelalte virusuri și pandemii din ultimul secol? Ar fi, oare, just să luăm în calcul faptul că omenirea se confruntă periodic cu astfel de epidemii și să încercăm să vedem alte cauze mai profunde? Ar merita să căutăm o legătură între toate aceste evenimente, ținând seama de frecvența cu care ele apar, de mecanismele lor asemănătoare și de originile lor comune? Ar putea să existe cauze mai ascunse, care să le declanșeze iar și iar? Dacă ar fi așa, atunci nu ar mai fi vorba doar despre CoVid-19, ci de o situație mai amplă, strâns legată de lumea și de viața pe care o trăim.

De fapt, este folositor să așezăm evenimentele într-un context istoric mai larg și în conexiune unele cu altele. Pe lângă istoria recentă, care

lasă teoria conspirației fără obiect, alte studii, genetice de data aceasta, indică faptul că SARS-CoV-2 nu este artificial⁷⁴.

Dacă acceptăm decorul mai larg al faptelor, putem contura o înțelegere mai cuprinzătoare, care arată că răul ține de o filosofie economică și de practici civilizatoare indezirabile, de obiceiuri neraționale și inechități mult timp ignorate. În bună măsură, răul pe care îl trăim l-am provocat noi înșine, cu lumea pe care am ales să o construim. Dacă este așa, atunci pandemia actuală ar putea produce o rară, amară și prea costisitoare ocazie de a repune în discuție o parte dintre obișnuințele noastre.

Dumnezeu nu este autorul răului

Revenim acum la înțelesurile pe care spiritualitatea creștină le poate oferi în legătură cu cele menționate în secțiunile anterioare. Prima observație cu caracter spiritual vizează necesitatea unei adecvate înțelegeri a Proniei divine, a locului și a lucrării lui Dumnezeu în desfășurarea acestor evenimente. În multe momente, în lunile acestea, în diverse moduri, s-a

⁷⁴ Andersen, K. G., et al. *The proximal origin of SARS-CoV-2*, *Nature Medicine* 26, pp. 450 – 452, 2020. <https://DOI.org/10.1038/s41591-020-0820-9>. Mai mulți experți s-au pronunțat în această privință. Iată una dintre declarații: „Nu există nicio dovadă că SARS-CoV-2, virusul care provoacă CoVid-19 la oameni, a avut originea într-un laborator din Wuhan. Coronavirusuri precum SARS-CoV-2 sunt frecvent întâlnite la speciile de animale sălbatice și sar frecvent la gazde noi. Aceasta este și cea mai probabilă explicație pentru originea SARS-CoV-2. Cea mai apropiată rudă cunoscută de SARS-CoV-2 este un virus de lilieci numit RaTG13, care a fost păstrat la Institutul de Virologie Wuhan. Există unele speculații nefondate că acest virus a fost originea SARS-CoV-2. În orice caz: (i) RaTG13 a fost prelevat dintr-o altă provincie din China (Yunnan) până la locul unde a apărut prima dată CoVid-19 și (ii) nivelul de divergență a secvenței genomului între SARS-CoV-2 și RaTG13 este echivalent cu o medie de cincizeci de ani (și cel puțin douăzeci de ani) de schimbare evolutivă. Prin urmare, SARS-CoV-2 nu a derivat din RaTG13. În plus, știm că virușii asociați cu SARS-CoV-2 se găsesc și în pangolin. Acest lucru sugerează că alte specii de animale sălbatice sunt susceptibile să poarte rude cu SARS-CoV-2. În rezumat, abundența, diversitatea și evoluția coronavirusurilor în viața sălbatică sugerează cu tărie că SARS-CoV-2 este de origine naturală. Cu toate acestea, este necesară o eșantionare mai mare a speciilor de animale din natură, inclusiv liliecii din provincia Hubei, pentru a rezolva originile exacte ale SARS-CoV-2.” (Edward Holmes, ARC Australian Laureate Fellow, Sydney Medical School, membru al Marie Bashir Institute for Infectious Diseases and Biosecurity, membru al Charles Perkins Centre, membru al Academiei de Științe Australiene, membru în The Royal Society.) Mai există însă și alte declarații asemănătoare din partea unor specialiști în domeniu, din diverse țări: Nigel McMillan, Directorul Infectious Diseases and Immunology de la Menzies Health Institute Queensland, Griffith University, Professor Nikolai Petrovsky, de la College of Medicine and Public Health at Flinders University și director de cercetare la Vaxine Pty Ltd. (Declarațiile sunt publice, materialul fiind disponibil online la <https://www.scimex.org/newsfeed/expert-reaction-did-covid-19-come-from-a-lab-in-wuhan>.)

afirmat și ideea că experimentăm pedeapsa lui Dumnezeu, dată de El pentru păcatele oamenilor. Fără îndoială că „nu este om care să nu greșească” și că „nimeni nu este bun, decât unul Dumnezeu” (Luca, 18, 19). Însă nu aici este punctul sensibil al acestei înțelegeri, ci în felul în care plasăm drama pe care o trăim în dreptul lui Dumnezeu. Înțelegerea aceasta merită deslușită, pentru că este important să așezăm adecvat, în acord, două realități de netăgăduit. Prima dintre acestea ține de esența mesajului Revelat, potrivit căruia Dumnezeu este iubire (I, Ioan, 4, 8) și că El iubește în mod desăvârșit lumea. Cealaltă realitate se referă la prezența răului, a suferinței și a morții, care nu pot fi puse la îndoială și pe care le experimentăm astăzi, la o magnitudine nouă. Înțelegerea spirituală a pandemiei, ca o nouă condiție de viață a lumii globale, poate fi întrevăzută în acest raport dintre Dumnezeu cel iubitor și răul pe care îl traversăm. Dacă Dumnezeu ne iubește, cum și de ce ni se întâmplă atunci această amară și dureroasă încercare a vieții? Unde este lucrarea Lui și iubirea Lui salvatoare? Dacă lumea, Creația făcută de El era, dintru început, „bună foarte”⁷⁵, de ce relele pe care le trăim astăzi sunt atât de mari, atât de proeminente? Au biruit răutățile noastre dragostea Lui? Sau, dacă El Însuși ne trimite aceste poveri de viață pentru a ne pedepsi, cum se împacă atunci aceste suferințe provocate de El cu iubirea Lui pentru noi, cu Jertfa Lui pentru păcătoșii și muritorii lumii, pentru făptura fragilă care suntem?

Numeroase locuri biblice și înțelesurile lor dezvăluite de Sfinții Părinți prezintă adevărul de credință că Dumnezeu este iubire. În *Sfânta Scriptură* este cuprinsă și radiografiată spiritual existența omului și a lumii, în chiar fragmentele de istorie pe care le conține. În *Scriptură* este chiar recapitulată – în chiar Persoana Hristos Domnul despre care ne relatează *Noul Testament* – viața omului și a lumii. Acesta este și motivul pentru care, în condițiile pandemiei actuale, este potrivit să ne întoarcem la *Sfânta Scriptură*.

În textul *Facerii* găsim unul dintre aceste locuri, care încadrează perfect semantic situația pe care o trăim. După episodul căderii lui Adam, Dumnezeu îi adresează un mesaj de-a dreptul împovărător: „Pentru că ai ascultat vorba femeii tale și ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit: «Să nu mănânci», blestemat va fi pământul pentru tine! Cu osteneală să te hrănești din el în toate zilele vieții tale! Spini și pălămidă îți va rodi el și te

⁷⁵ „Și a privit Dumnezeu toate câte a făcut și iată erau bune foarte.” (*Facerea* 1, 31)

vei hrăni cu iarba câmpului! În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea ta, până te vei întoarce în pământul din care ești luat; căci pământ ești și în pământ te vei întoarce” (*Facerea 3, 17-19*).

După aceasta, urmează un eveniment care se dovedește central pentru întreaga antropologie ortodoxă, care fixează înțelegerea lucrării lui Dumnezeu în lume după căderea lui Adam. Dumnezeu îi face omului „haine de piele”. Textul menționează că „a făcut Domnul Dumnezeu lui Adam și femeii lui îmbrăcăminte de piele și i-a îmbrăcat” (*Facerea 3, 21*). Din grabă sau din necunoașterea gândirii patristice, intervenția lui Dumnezeu după căderea lui Adam ar putea fi înțeleasă ca pedeapsă. Întrucât Adam păcătuiește, nesocotind porunca divină de a nu mânca din Pomul Cunoștinței binelui și răului, Dumnezeu îi plătește neascultarea. Totuși, această interpretare, care arată suferința și moartea ca pedepse ale lui Dumnezeu, nu sunt în acord cu înțelesurile pe care Sfinții le întrevăd în textul *Scripturii*.

Într-un studiu deosebit de valoros⁷⁶, teologul grec Panayotis Nellas prezintă cum anume Sfinții Părinți interpretează aceste rele, menționate în cuvintele adresate de Dumnezeu lui Adam după cădere. Nu este vorba despre un blestem pronunțat de El împotriva omului. Autori precum Ioan Gură de Aur, Nicolae Cabasila sau Maxim Mărturisitorul scot la iveală că relele anunțate pentru Adam și Eva se ivesc, de fapt, din însăși raționalitatea Creației, inevitabil afectată de păcat. În înțelegerea acestor Sfinți Părinți, scrie Nellas, păcatul aduce pedeapsa, „iar pedeapsa vine în mod natural asupra celui ce le ofensează, nu vine de la dreptatea lui Dumnezeu, care nici nu a lovit, nici nu cere satisfacție, ci de la dreptatea creației”⁷⁷. Relele nu sunt de la Dumnezeu, ci se întorc dinspre Creație împotriva omului, ca o dreptate a acesteia.

Idea principală a interpretării oferite de Părinții creștini ar trebui să fie prezentă și astăzi, în privința pandemiei CoVid-19. Constrângerile, suferința și moartea pe care le vedem și le trăim acum, dar și provocările determinate de acestea, la fel ca oricând și oriunde în istorie sau în viitor, nu sunt de la Dumnezeu, ci reprezintă consecințe ale faptelor noastre.

⁷⁶ Panayotis Nellas, *Omul – animal îndumnezit. Perspective pentru o antropologie ortodoxă*, traducere de Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 1999

⁷⁷ *Ibidem*, p. 100

Nici lumea științifică nu este străină de o astfel de înțelegere. Cauzele acestei pandemii, susține o voce autorizată a zoologiei, țin de comportamentul uman, ridicat la rang de civilizație, care a căpătat, în ultimele decenii, dimensiuni planetare. Distrugem habitatele naturale, constrângem animalele să crească în medii artificiale, le modificăm hrana, le schimbăm locul și ritmurile de viață, le creștem în captivitate, și facem acestea exclusiv pentru consum. Toate reduc distanțele dintre noi și lumea animală, omul fiind prezent în lumea vie la cote de intensitate complet diferite de cele din urmă cu cincizeci de ani. Și, peste toate, catalizatorul pandemiilor, conexiunea globală care răspândește rapid bolile.⁷⁸

Adam a căzut, dar iubirea lui Dumnezeu nu cade niciodată

A doua observație vine în continuarea celei dintâi și se dovedește esențială pentru înțelegerea perspectivei creștine despre iubirea lui Dumnezeu pentru om după căderea lui. Sfinții Părinți deslușesc în „hainele de piele” însăși expresia iubirii Lui protectoare arătată omului căzut, afectat de consecințele căderii sale întoarse împotriva lui, adică suferința, boala și moartea. Adam a căzut, dar iubirea lui Dumnezeu pentru el nu cade. Și, dacă păstrăm acest înțeles, putem spune că nici acum ea nu a căzut. În mod concret, „hainele de piele” sunt înțelese ca un fel de medicament pe care Dumnezeu îl dăruiește omului, medicament menit să îl întărească, în noile sale condiții de viață. Sfântul Nicolae Cabasila scrie în acest sens că rana, durerea și moartea „au fost născocite dintru început împotriva păcatului... Pentru aceasta, îndată după păcat, Dumnezeu a îngăduit moartea și durerea, nu aducând o osândă asupra unuia care a păcătuit, ci, mai degrabă, oferind un leac unuia care s-a îmbolnăvit”⁷⁹.

De aceea, în lumina acestei înțelegeri a Sfinților, în răul pe care îl trăim în lume, o contribuție foarte importantă o au înseși faptele noastre rele. Sfântul Ioan Damaschinul scrie că noi, oamenii, „suntem cauza aces-

⁷⁸ Ideile sunt extrase din afirmațiile lui Andrew Cunningham, Profesor de epidemiologie pentru animale sălbatice la Societatea Zoologică din Londra, într-un material oferit de CNN. Este vorba despre materialul citat deja: Nick Paton Walsh și Vasco Cotovio, “Bats are not to blame for coronavirus. Humans are”, CNN, 20 martie 2020, disponibil online la <https://edition.cnn.com/2020/03/19/health/coronavirus-human-actions-intl/index.html>.

⁷⁹ Sf. Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, apud Panayotis Nelas, *op. cit.*, p. 100

tor rele” și că „din relele voluntare se nasc relele involuntare”⁸⁰. Toate cele făcute de Dumnezeu, continuă el, așa cum s-au făcut, sunt bune (*Facerea* 1, 31). Dacă rămân așa, scrie el, „cum au fost zidite, sunt foarte bune”, dar „dacă se îndepărtează, în chip voluntar, de la starea conformă naturii și dacă vin la o stare contrară naturii, ajung în rău”⁸¹.

E important să păstrăm, pentru zilele acestea grele, convingerea că Dumnezeu nu e autorul răului și al morții și vom întrevedea o realitate nouă. Am putea constata că, într-un fel sau altul, suntem autorii răului pe care îl trăim astăzi, fapt care merită din plin o analiză atentă, o reflecție onestă. E un drum incomparabil mai anevoios față de ceea ce ne oferea eticheta simplă a conspirației, care externaliza, pur și simplu, arunca peste bord întreaga poveste. Pe acest drum al asumării, am putea întrevedea greșelile ascunse, erorile de proiectare care ne-au afectat întreaga arhitectură a civilizației. Așa am putea descoperi deficitul de viață spirituală care însoțește dinamica lumii și a vieții, pentru a realiza că avem de-a face cu o absență imposibil de înlocuit.

Viața spirituală și câteva dintre deficiențele civilizației

A treia observație cu caracter spiritual decurge din primele două și ar putea fi edificatoare pentru situația de acum. Ea este și paradoxală, fiind, deopotrivă, nesurprinzătoare și năucitoare. Despre ce este vorba? Este binecunoscut că lumea științifică nu era străină de semnalele și pericolele pe care le ascund coronavirusurile, chiar cu câțiva ani înainte de apariția CoVid-19. Mai ales după SARS, diverse cercetări au scos în evidență pericolul și forța de răspândire a acestor virusuri, plecând de la caracteristicile lor, de la ușurința cu care suferă modificări, putându-se adapta la celulele gazdă. S-au publicat studii genetice, cercetări statistice, studii comparate, diverse evaluări ale riscurilor pe care le prezintă coronavirusurile și posibilele lor cauze⁸². Au fost formulate recomandări ale OMS (Organizația Mondială

⁸⁰ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, Editura Scripta, București, 1993, p. 189

⁸¹ *Ibidem*, p. 19

⁸² O știre prezentată de ProTv menționa, încă în 2019, avertismentele OMS în legătură cu posibilitatea răspândirii unui astfel de virus (https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/oms-anunta-exact-acum-un-an-ca-o-pandemie-este-inevitabila.html?fbclid=IwAR30ssjLEDcBbmXRYXdA_SbX_Sy3_EtIXi_YQo_YpauBkpuQBpKNViGBUh5sko). Adepții teoriei conspirației au folosit această situație ca dovadă că actul criminal era cunoscut și pregătit încă de atunci, nicidecum pentru a arăta că datele științifice au anticipat corect riscurile.

a Sănătății) și au fost difuzate știri în legătură cu posibile scenarii de acest fel. Reacțiile la nivel global au fost însă mult prea slabe.

Un studiu din 2007, de exemplu, care s-a bazat mult pe datele referitoare la SARS, a identificat prezența virusurilor asemănătoare cu SARS-CoV la lilieci cu potcoavă mare și sublinia că aceștia sunt rezervoare vii, iar civeta de palmier poate acționa ca un amplificator al pericolului (prin posibilitățile de asortare genetică pe care le oferă). Toate acestea, combinate cu o dezvoltare a culturii și consumului animalelor exotice reprezintă, spuneau atunci cercetătorii, o „bombă cu ceas”⁸³.

Și totuși, prea puțin s-a întreprins pentru a preveni astfel de situații, iar acest lucru l-am putut constata în felul în care statele, chiar și cele civilizate, au răspuns la criză. Târziu și fără coordonare. De ce? Se întrevăd, ca și adineaori, când constatam creșterea consumului de carne, în pofida faptului că aceasta se dovedește a fi nesănătoasă, alte defecțiuni de fond ale civilizației noastre. Deși cercetările științifice oferă informații și, la nivel global, avem mai multe posibilități de acțiune, felul în care procedăm ca civilizație este caracterizat, mai degrabă, de incoerență și de inerție. Multe ar fi cauzele acestei disfuncționalități de fond în mecanismele de cooperare și de răspuns pe care le formulează societatea. Este însă un subiect vast, din care putem extrage doar câteva aspecte.

Unele analize de factură etică, psihologică și antropologică semnalează că avem tendința de a minimaliza pericolele dacă acestea sunt mai îndepărtate în timp sau în spațiu⁸⁴. Într-un fel asemănător, în ritmurile asurzitoare ale dezbaterilor politice și ale competiției economice, avertismente de acest fel, care priveau coronavirusurile drept pericole, nu au fost recepționate și nu au produs re poziționări ale lumii pentru un răspuns adecvat. Atenționările nu reușesc să fie convingătoare, dacă vizează doar un viitor *posibil*, și nu unul cert, dacă indică un pericol indefinit îndepărtat, și nu unul care are specificate anul și ziua în care se va declanșa. Nu suntem, în mod natural, antrenați pentru luarea în atenție a acestor pericole probabile.

⁸³ Cf. C. C. Vincent *et al.*, “Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus as an Agent of Emerging and Reemerging Infection”, *Clinical Microbiology Reviews*, vol. 20, nr. 4, octombrie 2007, pp. 660 – 694; <https://DOI:10.1128/CMR.00023-07>.

⁸⁴ Cf. Igmăr Peerson și Julian Săvulescu, *Neadaptați pentru viitor*, Editura All, București, 2012, p. 57

De mai bine de jumătate de secol, sociologul Herbert Simon observa că procesele noastre decizionale sunt caracterizate de o *raționalitate limitată*. În orice decizie pe care o dorim optimă, suntem constrânși să judecăm în limitele de timp de care dispunem, dar și în funcție de capacitatea noastră limitată de a accesa informații suplimentare, de a reține și procesa toate acele date care ar putea conta în decizia respectivă⁸⁵. De atunci și până astăzi, multe alte observații au scos la iveală vulnerabilitățile judecăților omenești și caracterul limitativ al întreprinderilor noastre. Avem o percepție selectivă a realității, iar grila de lectură e furnizată – fără să o sesizăm clar, de fiecare dată – de universul propriilor experiențe⁸⁶. În felul acesta, suntem înclinați să valorizăm mai ales acele aspecte ale vieții care ne confirmă convingerile structurate deja⁸⁷.

De aceea, câtă vreme trăim în orașe civilizate, departe de pericolele neștiute din alte locuri îndepărtate, ne va fi greu să păstrăm în minte aceste riscuri și să organizăm eforturile noastre pentru a schimba ceva. Într-un fel, multe dintre aceste piedici sunt antrenate de însăși construcția civilizației. De exemplu, cei care trăiesc în zone urbane sunt, de cele mai multe ori, departe fizic și informațional de efectele proceselor care le asigură bunăstarea. „Cei mai mulți oameni își procură hrana de la supermarket și se gândesc arareori la modul sau la locul în care este produsă ori la impactul producției asupra ecosistemului.”⁸⁸ La fel, știm prea puțin despre brutalitatea la care sunt expuse animalele sălbatice, vânată în fiecare ceas, dar și despre viața păsărilor și a animalelor violent încorsetate în mecanica pro-

⁸⁵ Cf. Reinhard Selten, “What is Bounded Rationality?”, în *Bounded Rationality. The Adaptive Toolbox* (G. Gigerenzer și R. Salten, eds), The MIT Press, Cambridge Massachusetts, 2002, pp. 13 – 20

⁸⁶ „Suntem obișnuiți, scriu doi autori recenți, cu stilul nostru de viață confortabil, încât ne vine greu să ne imaginăm că descendenții noștri ar putea, într-o bună zi, să nu aibă acces la acesta, din cauza influenței noastre distructive asupra climei și mediului”. De fapt, se întâmplă opusul, întrucât suntem, mai degrabă, înclinați să considerăm de la sine înțeles faptul că dezvoltarea lumii va continua neîmpiedicată, „în conformitate cu același model”, fapt pe care îl considerăm suficient pentru soluționarea acelor probleme viitoare cauzate de prezentul pe care îl croim; nu va mai fi necesar „ca noi să luăm măsuri de protecție, dat fiind că generațiile următoare vor fi mult mai bine echipate să facă acest lucru mulțumită progresului științific”. (Cf. Igmor Peerson și Julian Săvulescu, *Neadaptați pentru viitor*, Editura All, București, 2012, p. 149)

⁸⁷ Cf. J. L. Freedman și D. O. Sears, *Selective Exposure. Advances in Experimental Social Psychology*, ed. 1, Berkowitz, vol. 2, Academic Press, New York, 1965, apud Daniel Gilbert, *În căutarea fericirii*, traducere de Mihaela Vacariu, Editura Curtea Veche, București, 2012, p. 232

⁸⁸ Cf. A. Wijkman și J. Rockström, *Falimentarea naturii: negarea limitelor planetei*, Editura Compania, București, 2013, p. 22

ducției industriale, în fermele de creștere intensivă⁸⁹. Și, în multe cazuri, chiar dacă am afla despre acestea, nu ni s-ar părea că acțiunea umană ar fi condamnată. E posibil, prin urmare, ca mulți dintre cei care consumă ouă, lapte și carne să se gândească foarte puțin „la soarta găinilor, vacilor și porcilor ale căror carne și produse le mănâncă”, și atunci când o fac, să considere că „astfel de animale sunt realmente prea puțin diferite de mașini, lipsite de senzații și emoții, incapabile de suferință”⁹⁰, și destinate, în ultimă instanță, să ne satisfacă toate capriciile alimentare.

Pentru a ne da seama de anvergura acestor lucruri, la nivelul întregii civilizații, poate ne ajută mențiunea că „zeci de miliarde de animale domestice trăiesc astăzi ca parte a unei linii de asamblare și circa cincizeci de miliarde dintre ele sunt sacrificate anual”⁹¹. Atenție! Nu trebuie să punem această mărime a consumului pe seama creșterii populației planetare. Cauza este, într-o măsură mult mai mare, preferința celor din societățile dezvoltate și în curs de dezvoltare de a consuma mai multă carne. Statisticile sunt și aici de ajutor. În prezent, producția de carne este de patru ori mai mare decât acum cincizeci de ani, în condițiile în care populația, de atunci și până în prezent, s-a dublat⁹², creșterea consumului, pusă în seama țărilor civilizate și a celor emergente, fiind și un amplificator pentru unele probleme globale⁹³.

⁸⁹ „Găinile ouătoare, de exemplu, au o lume complexă de nevoi și impulsuri comportamentale. Ele se simt puternic îndemnate să exploreze mediul înconjurător, să caute hrană și să ciugulească prin preajmă, să stabilească ierarhii sociale, să construiască cuiburi și să-și pigulească penele. Însă industria ouălor închide, adesea, găinile în cuști minuscule și nu e deloc neobișnuit să înghesuie patru găini într-o astfel de cușcă, fiecare corespunzându-i un spațiu de circa 25 pe 22 de centimetri. Găinile primesc hrană suficientă, dar nu pot să revendice un teritoriu, să-și construiască un cuib, să se angajeze în alte activități naturale. Ba chiar cușca e atât de mică, încât găinile nu pot descori nici să bată din aripi sau să se ridice complet.” Ceva asemănător se întâmplă și în multe ferme de porci, care „închid, de regulă, scroafele care alăptează înăuntrul unor cuști atât de mici, încât acestea nu pot literalmente nici măcar să se întoarcă (ca să nu mai vorbim de umblat sau de căutat mâncare). Scroafele sunt ținute în aceste cuști zi și noapte, timp de patru săptămâni după ce fată. Progeniturile le sunt apoi luate pentru a fi puse la îngrășat și scroafele sunt fecundate ca să fete următorul rând de porci”. (Youval Noah Harari, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Editura Polirom, Iași, 2017, pp. 288 – 289)

⁹⁰ Cf. Youval Noah Harari, *Sapiens. op. cit.*, p. 289

⁹¹ *Ibidem*, p. 292

⁹² Cf. Hannah Ritchie și Max Roser, “Meat and Dairy Production”, *Our World in Data*, noiembrie 2019, material disponibil online la <https://ourworldindata.org/meat-production>.

⁹³ Creșterea intensivă a animalelor reprezintă, în opinia unor autori, motorul mondial de creștere a consumului de carne, în vreme ce ramurile care acoperă producția de furaje solicită suprafețe

Într-un alt plan, al cercetărilor etologice, de această dată, sunt scoase la iveală rezultate diametral opuse, care ne arată aspecte radical diferite de cele prezente în sfera abuzurilor asupra lumii vii. Cercetătorii au descoperit, de exemplu, că puii de găină își reprezintă spațial numerele, de la stânga la dreapta, la fel ca majoritatea oamenilor (stânga înseamnă mai puțin, în vreme ce dreapta înseamnă mai mult)⁹⁴, și că ei pot distinge proporții simple⁹⁵, și că se pot descurca și la unele operații simple⁹⁶. Găinile, ne spun cercetările, adică păsările pe care noi le constrângem să crească în locuri strâmte, pentru a fi tăiate și consumate, posedă comportamente remarcabile: „stabilesc relații sociale complexe, pot forma grupuri sociale stabile, în câteva zile, cu ierarhii clare”⁹⁷.

tot mai mari de teren agricol pentru monoculturi care afectează biodiversitatea. Funcționarea industriilor de creștere intensivă a animalelor consumă, de fapt, resurse naturale prețioase, poluează mediul, sporind, printre altele, și nivelul de emisii de gaze cu efect de seră. Foarte probabil, aceste dinamici accentuează gradul de sărăcie a populației în alte zone de pe glob, unde cerealele sunt mai scumpe, dar afectează și schimbările climatice. De aceea, creșterea consumului de carne și a producției de animale în zootehnia intensivă ar trebui să fie puse într-o strânsă legătură cu inegalitățile economice și cu alte pericole globale. (Cf. Tony Weis, “The Meat of the Global Food Crisis”, *The Journal of Peasant Studies*, vol. 40, nr. 1, 2013, pp. 65 – 85. <https://doi.org/10.1080/03066150.2012.752357>)

⁹⁴ Cf. Rosa Rugani, “Number-space mapping in the newborn chick resembles humans’ mental number line”, *Science*, vol. 347, nr. 6221, 30 ianuarie 2015, pp. 534 – 536. <https://DOI:10.1126/science.aaa1379>.

⁹⁵ Cf. Rosa Rugani, “The Use of Proportion by Young Domestic Chicks (*Gallus gallus*)”, *Animal Cognition*, mai 2015, vol. 18, nr. 3, pp. 605 – 616.

⁹⁶ Cf. Rosa Rugani, “Arithmetic in Newborn Chicks”, *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, vol. 276, nr. 1666, 1 aprilie 2009, pp. 2451 – 2460. <https://doi.org/10.1098/rspb.2009.0044>. Ultimele trei studii le-am întâlnit menționate și în Jennifer Ackerman, *Geniul păsărilor*, Editura Publica, București, 2018, p. 14.

⁹⁷ Jennifer Ackerman, *Geniul păsărilor*, Editura Publica, București, 2018, p. 139. În general, păsările, cel mai adesea neglijate de omul grăbit al marilor aglomerări urbane, au dovedit, sub lupa atentă a științei, capacități uimitoare. Iată constatările unei autoare care a avut răbdarea să strângă mărturiile și rezultatele unor cercetări privitoare la comportamentul păsărilor: „Multe specii de păsări au abilități sociale foarte dezvoltate. Se reproduc în colonii, se scaldă în grup, se cuibăresc împreună, caută hrană în cârduri. Trag cu urechea. Se ceartă. Înșală. Mint și manipulează. Răpesc. Divorțează. Uneori demonstrează un simț acut al echității. Fac daruri. Se joacă de-a trasul cu frânghia sau de-a prinsa, numai că folosesc ramuri, bucăți de mușchi spaniol, sau bucăți de țesătură. Fură de la vecini. Își previn puii să se țină departe de străini. Se tachinează unele pe altele. Împărtășesc lucruri. Cultivă relații sociale. Concurează pentru statut. Oferă săruturi. Se cheamă una pe alta când le moare un coleg. Uneori țin doliu” (*Ibidem*, p. 137).

Lumea vie este plină de specii remarcabile, care dovedesc comportamente uluitoare și formidabile capacități inteligente și de comunicare⁹⁸. Dacă lucrurile stau așa, cu siguranță că multe dintre tratamentele brutale pe care le administrăm animalelor se repercutează negativ asupra sănătății lor, iar aceasta ajunge să ne afecteze și pe noi, întrucât stresul și durerea cauzate le slăbește considerabil sistemul imunitar⁹⁹.

Și în miezul acestor rezultate recente din științele vieții, găsim aspecte situate într-o remarcabilă convergență cu perspectivele spirituale mai vechi. Filosofia greacă a dezvoltat, vreme de multe secole, reflecții despre *logos*, iar teologia creștină a ridicat acele înțelesuri, în lumina Revelației, la cuprinderea lor cea mai generoasă. Teologia raționalității creației ne indică ceva asemănător: speciile vii, fiecare cu tiparele lor de viață, pot dezvălui, unei minți aplecate asupra lor cu atenție și grijă, lecții și înțelesuri edificatoare. În Răspunsuri la *Întrebarea 51*, adresat lui Talasie, Sfântul Maxim Mărturisitorul prezintă o astfel de perspectivă. Pe de o parte, cu un spirit instruit, putem găsi, în vietățile lumii, la fel ca în fiecare lucru din universul cunoscut, înțelesuri care ne înalță mintea la Creator, Dumnezeu fiind Cel care se întrevește „prin rațiunile lucrurilor”¹⁰⁰. Pe de altă parte, lumea vie ne poate oferi și prilejuri de creștere în virtute. În privința aceasta, Sfântul Maxim se referă la „legile și modurile naturale ale celor văzute”, în care omul află cu ușurință „calea învățăturii care duce spre El”¹⁰¹. Însă toate acestea sunt posibile doar în condițiile unei minți antrenate să sesizeze aceste înțelesuri și a unei vieți degajate de păcat, de legăturile pătimase cu lumea.

⁹⁸ Câteva titluri în această temă: Edward O. Wilson, *Sociobiologia*, Editura Trei; Virginia Morell, *Inteligența animală. Uimitoare dovezi de emoții și gânduri la diferite specii animale*, Editura Litera; Jennifer Ackerman, *Geniul păsărilor*, Editura Publica.

⁹⁹ Există dovezi care susțin că stresul are asupra păsărilor sau mamiferelor un impact negativ, afectând inclusiv activitatea sistemului imunitar, făcându-le mai vulnerabile la boli. Cf. Neila Ben Sassi et al., “Technology and Poultry Welfare”, *Animals*, vol. 6, nr. 10, art. 62, 11 octombrie 2016. <https://DOI:10.3390/ani6100062>. Și Andrew Cunningham afirmă că impactul stresului asupra lilieciilor, dar și asupra păsărilor transportate sau ținute în cuști, în spații strâmte, pentru comercializare, ar fi foarte asemănător cu cel pe care îl are stresul asupra oamenilor. (Nick Paton Walsh și Vasco Cotovio, *Bats are not to blame for coronavirus. Humans are*, *CNN*, 20 martie 2020, material disponibil online la <https://edition.cnn.com/2020/03/19/health/coronavirus-human-actions-intl/index.html>.)

¹⁰⁰ Textul este prezent în volumul al III-lea din *Filocalia Românească*. Întrebarea lui Talasie este legată de un text veterotestamentar: „Și mulți aduceau daruri Domnului în Ierusalim și plocoane lui Ezechia, regele Iudeii. Și s-a ridicat în ochii tuturor neamurilor”. *Ce sunt „darurile” și ce sunt „plocoanele”?*, în *Filocalia*, vol. III, Ediția Institutului de de Misiune Ortodoxă, București, 2009, p. 243 sqq.

¹⁰¹ *Ibidem*

Păcatul și patimile sunt sursele ce distorsionează receptarea acestor înțeleșuri fine.

Abia „minteă iubitoare de înțelepciune, contemplând întru cunoștință lumea făpturilor după rațiunea sau modul de viață natural al fiecăreia”, dacă obișnuiește să se îndeletnicească cu această cunoaștere, va primi „rațiunile duhovnicești ale lucrurilor”, care, prin efortul faptei, le va imprima (legile naturale care guvernează natura), în „moduri de viețuire” proprii.¹⁰² Spiritualitatea creștină este, prin urmare, pregătită să valorifice toate aceste dovezi științifice privitoare la aspectele inteligente prezente în comportamentele lumii animale, ca parte a raționalității creației destinate a fi înțeleasă și valorificată de om, în sensul unei bune viețuiri, în armonie cu toate cele create, cu semenii și cu Dumnezeu.

În opoziție cu această manieră, cel pățimaș nu respectă, nu învață și nu își croiește acțiunile în acord cu ritmurile lumii vii, ci le silește pe acelea să îi împlinescă poftele: „Cel ce preface prin imitare legile făpturilor în lege proprie este virtuos, scrie Sfântul Maxim Mărturisitorul, umplând de rațiune mișcarea celor lipsite de rațiune [dar caracterizate de raționalitate]. Iar cel ce preface, tot prin imitare, legea sa în legi de-ale făpturilor e pățimaș, făcând nerațional ceea ce e rațional”¹⁰³.

Desigur, înțelegerea și îndemnul acesta, care privește întreaga lume vie și grija noastră pentru ea, reprezintă o consecință a credinței întemeiate în Revelație, potrivit căreia tot ceea ce ne înconjoară reprezintă darul Sfintei Treimi pentru om. Părintele Dumitru Stăniloae reia adesea această idee de mai multe ori, subliniind că întreaga Creație reprezintă o cuvântare adresată de Dumnezeu omului, toate fiind făcute prin *Logos*, „întru El, (...) prin El și pentru El” (*Coloseni* 1, 16).

5. În loc de concluzii, alte trei fotografii spirituale

Derapajele lumii provin din suferințele spirituale ale omului

Micile derapaje, erorile obișnuite de viață pe care le facem în decurul unei zile, par și sunt, într-o măsură, neînsemnate. Cumulate însă în timp și spațiu, împletite între ele și cu toate celelalte erori mici pe care noi

¹⁰² *Ibidem*

¹⁰³ *Ibidem*

toți ceilalți le facem în mod repetat, de-a lungul mai multor decenii, toate acestea devin dereglaje care pot naște tulburări la scară globală. Situația este dramatică, întrucât nici chiar experții nu pot ieși de sub incidența limitărilor omenești, afectate în diverse forme de slăbiciunile noastre. Chiar și înțelegerile cele mai clare cu privire la diverse aspecte pot fi umbrite, în cazul experților, de exemplu, de filtrul cunoștințelor lor¹⁰⁴. Deci, chiar și în situația considerabil mai bună în care știm ce trebuie făcut, și cunoaștem cauzele ce declanșează un fapt amenințător (până la un nivel de expertiză), chiar și în astfel de situații, există o dificultate de fond care ne împiedică să acționăm așa cum se cuvine pentru îndepărtarea pericolului din preajma noastră și a semenilor noștri.

În lectura aceasta, noul coronavirus și pandemia CoVid-19 ar putea fi doar un prim semn că lucrurile au ajuns deja prea departe. Dar există și alte semne. Numeroase pericole pândesc civilizația actuală, tot mai atrasă de vârtejul progresului, și tot mai nesimțitoare. În primul rând, trebuie spus că există și alte virusuri, unele dintre ele purtate tot de lilieci, acestea fiind semnalate deja, de mai bine de zece ani, ca având un potențial important de a declanșa pandemii¹⁰⁵. Dar există avertismente care vizează alte boli și amenințări: febra galbenă, care, în condițiile schimbărilor climatice, și-a extins aria de incidență, părăsind Amazonul și ajungând la Sao Paulo și Rio de Janeiro; malaria, care se extinde – ajutată de țânțarii ce migrează tot mai departe – ajungând în regiuni care se încălzesc; căpușele, care au apărut și

¹⁰⁴ Steven Sloman, Philip Fernbach, *Iluzia Cunoașterii. De ce nu gândim niciodată singuri*, traducere de Dan Crăciun, Editura Publica, București, 2017, pp. 302 – 303

¹⁰⁵ Unul dintre ele este virusul Nipah, descoperit la unele specii de lilieci și care a fost transmis la om, în Bangladesh. Dacă vor apărea modificări în pachetul genetic, virusul Nipah poate reprezenta un pericol pandemic real, conform specialiștilor. (Cf. Stephen P. Luby, “The pandemic potential of Nipah virus”, *Antiviral Research*, vol. 100, nr. 1, 2013, pp. 38 – 43, <https://DOI.org/10.1016/j.antiviral.2013.07.011>.) Noul coronavirus, afirmă Andrew Cunningham, profesor de epidemiologie pentru animale sălbatice la Societatea Zoologică din Londra, este, probabil, primul semn clar și incontestabil pe care îl primim din partea naturii, despre daunele pe care noi înșine le producem în mediul natural și despre faptul că aceste daune pot fi mortale pentru oameni. Și tot el subliniază că acest lucru se poate întâmpla din nou, din aceleași motive. Există zeci de mii de virusuri, susține Cunningham, care așteaptă să fie descoperite, și ceea ce trebuie făcut este o identificare precisă a locurilor critice, care pot facilita transmiterea și răspândirea lor, din aria sălbatică în rândul populației. Acestea trebuie identificate și gestionate, în așa fel încât să împiedicăm ca lucrurile să degenezeze. Acesta, spune Cunningham, va fi cel mai eficient mod de a proteja oamenii. (Cf. Nick Paton Walsh and Vasco Cotovio, “Bats are not to blame for coronavirus. Humans are”, *CNN*, 20 martie 2020, material disponibil online la <https://edition.cnn.com/2020/03/19/health/coronavirus-human-actions-intl/index.html>.)

s-au înmulțit foarte repede, în regiuni din SUA și Coreea de Sud unde, înainte de 2010, nici nu erau cunoscute; virusul Zika¹⁰⁶, existent la momentul descoperirii sale (1952), doar în Uganda, și care, așa cum susțin unele observații, s-a răspândit, ajutat de clima tot mai caldă, pe întregul continent african, dar și pe celelalte continente¹⁰⁷.

În același timp, mulți alți autori scot la iveală alte numeroase răni și dezechilibre majore care însoțesc progresul civilizației noastre, născute și acestea din vulnerabilitățile propriilor noastre judecăți și acțiuni. Pe lângă discrepanța socială dintre bogați și săraci și a problemelor determinate de practicile neraționale cu speciile lumii vii, multe alte provocări umbresc chipul civilizației: distrugerea habitatelor naturale, acidifierea oceanelor, criza apei potabile care afectează regiuni din ce în ce mai extinse, ridicarea nivelului mării și oceanelor, poluarea aerului, a apelor și a solurilor, supra-consumul de resurse naturale, cu mult peste capacitățile de regenerare ale naturii, risipa – ajunsă la cote alarmante, distrugerea ireversibilă a biodiversității, amenințarea multor specii vii, până la extincție, hiper-consumul întreținut științific de un neuro-marketing tot mai persuasiv, care ocupă tot mai mult și mai bine atenția și timpul de viață al consumatorilor, refuzându-le viața interioară.

Există, desigur, amenințări și probleme umanitare ce decurg din cele de ordin politic și militar, cum sunt conflictele armate sau crizele umanitare determinate de refugiați. Dar există și pericole care decurg din utilizările neraționale ale puterilor tehnologice. Iată și câteva dintre ele: robotizarea industriilor, pe scară largă, proces care ar putea scoate omul din exercițiul muncii; digitalizarea dispozitivelor ludice și de procurare a plăcerii, care oferă senzații tot mai tari, tot mai intim cuplate cu mecanismele noastre cerebrale, multiplicând adicțiile; imensul potențial al biologiei sintetice, care anunță posibilități de modificări ale regnurilor și speciilor lumii vii, prin creații fără precedent în istoria pământului; tehnologiile de augmentare fiziologică a omului, care promet să schimbe specia, prin so-

¹⁰⁶ Despre amenințări de acest fel, menționează David Wallace-Wells, în *Pământul nelocuibil. Viața după încălzirea globală*, Editura Litera, București, 2019, pp. 114 – 119.

¹⁰⁷ Datele arată extinderea prezenței virusului Zika în ultimii cincizeci de ani, după cum urmează: Africa și Asia (1951 – 2016), în Micronesia (2007), în insulele Oceaniei (2013 – 2014) și în Americi (începând cu 2015). Cf. Mary Kay Kindhauser, “Zika: The Origin and Spread of a Mosquito-Borne Virus”, *Bulletin of the World Health Organization*, vol. 94, 2016, pp. 675 – 686. <http://dx.doi.org/10.2471/BLT.16.171082>.

luții hibride, care promit fac joncțiunea țesuturilor vii cu structuri sintetice capabile să ne asigure vieți de sute de ani.

În lumina acestor pericole care nu ne afectează încă, care nu sunt încă prezente în planul vieții, dar care umbresc viitorul, se poate vedea că nu relele prin care trecem sunt cele mai mari. De fapt, deasupra tuturor relilor pe care le traversăm, dar și în miezul celor care ar putea urma, există un rău și mai mare; nu este acela că, știind în avans despre amenințările vieții, nu întreprindem nimic pentru a le evita. Răul cel mai mare ar fi să nu deslușim lecțiile bune, ascunse în cele ce ni s-au întâmplat și ni se întâmplă, și să ratăm înțelegerea esențială că acest rău este cauzat de propriile noastre vederi și acțiuni. Altfel, cum vom proceda cu multele rele care amenință viitorul supraviețuirii noastre?

Umanismul autonom nu poate închide rana spirituală a omului

Starea lumii de astăzi și toate problemele acesteia ne arată, pentru a câta oară, că un simplu umanism nu poate să stăvilească toate aceste rele. Cum să o facă, dacă tocmai el a asistat la nașterea lor? „Dacă rămânem la nivelul umanist, scrie teologul Panayotis Nellas, atunci limităm dezvoltarea atât a lumii, cât și a omului, la limitele spațiului și timpului.” Doar că, în acest caz, „funcționarea naturii se răstoarnă și [se] distorsionează. Rezultatul este că până și intențiile cele mai bune ale omului se blochează în procesul realizărilor lor în această funcționare deviată și se înstrăinează. De aceea, scrie el, în această ordine răsturnată a lucrurilor, răul făcut „nu este întâmplător, ci firesc și inevitabil”¹⁰⁸.

Dereglajele lumii provin din păcatele noastre. Sfântul Apostol Pavel a fixat de multă vreme această radiografie prin câteva cuvinte memorabile: „Dar acum nu eu fac acestea, ci păcatul care locuiește în mine. Fiindcă știu că nu locuiește în mine, adică în trupul meu, ce este bun. Căci *a voi* se află în mine, dar *a face binele nu aflu*. Căci nu fac binele pe care îl voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc, pe acela îl săvârșesc.” (*Romani* 7, 17-19).

Există, prin urmare, o neputință de fond a ființei omenești: câtă vreme nu își pune în ordine propriile sale puteri, prin exercițiul ascetic, aceasta nu va avea putere deplină asupra lumii, într-o lucrare organizatoare

¹⁰⁸ „Cadrele tehnologice occidentale ale vieții și Biserica Ortodoxă”, în vol. *Ortodoxia – divino-umanism în acțiune*, Editura Deisis, 2013, pp. 232 – 233

92

pentru ea. Trăind sub auspiciile păcatului, condus de patimi și fără un proiect spiritual care să-i pună în ordine mișcările și viața, omul nu reușește să aibă la îndemână decât o lume răsturnată, dezordonată, care va avea și ea chipul deformat al propriei sale vieți¹⁰⁹. Într-o astfel de lume, cu legi și mișcări tulburate de derapajele lui neraționale, în absența unei vieți spirituale care să-i lumineze deciziile și drumurile de urmat, raporturile lui cu lumea se răstoarnă. Condiția omului și a lumii sunt marcate de o antiteză amară: acțiunile lui în ea, deși par atent cântărite și bine intenționate, ajung să înfăptuiască scopul perfect opozabil, împlinind, în ultimă instanță, contrariul a ceea ce era urmărit: „Revoltele sincere pentru libertate, scrie Panayotis Nellas, nu pot decât să conducă la aservire, dezvoltarea mare a producției la abundență, iar păstrarea păcii să reclame sporirea înarmărilor, adică pregătirea pentru război”¹¹⁰. Și, desigur, la modul cel mai general, în toate acestea, se întrevede cum toate eforturile omenești, oricât de încordate ar fi, nu reușesc să scape de umbra nedesăvârșirii, de eroziunea contradicțiilor, de neajunsurile propriei sale condiții.

De la neant la sfințenie. Soluția interioară

Și aici, la final, suntem într-un alt loc în care se întrevede actualitatea perspectivei spirituale. Pentru că ea accentuează importanța edificării inte-

¹⁰⁹ Găsim, în cuprinsul gândirii creștine, numeroase locuri cu astfel de observații. Teologul și filosoful Christos Yannaras observă că modul în care procedăm cu lumea sensibilă ne dezvăluie felul cum înțelegem mediul înconjurător, pe care îl receptăm, mai degrabă, ca pe „o materie moartă, un bun de consum, un obiect ce servește satisfacerii dorințelor sale” (Cf. Karl-Christian Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale. Înnoirea teologiei ortodoxe contemporane*, traducere de Pr. Ioan Ică, Editura Deisis, Sibiu, 1999, p. 182). Animalele, crescute fără niciun fir de iarbă, fără răgaz, nu mai sunt vii, sunt carcase destinate consumului. Natura, scrie același autor, a ajuns să fie doar un loc de unde ne extragem seva plăcerii și a prosperității, „putând să o constrângem oricât de mult, pentru a ne satisface aceste exigențe”. „Atmosfera otrăvită a regiunilor industriale, scrie Yannaras, solurile moarte, apele pline de impurități și de materii descompuse dezvăluie, nemijlocit, o anume greșală în relația omului cu Universul și eșecul încercărilor lui de a supune realitatea fizică. Supunerea a reușit, prin puterea inteligenței materializate de mașină, dar astăzi, se dovedește a fi o siluire a naturii și o deteriorare a ei, o siluire care, fără nicio îndoială, reprezintă o amenințare mortală pentru om. Pentru că viața omului și adevărul omului nu sunt cu puțință să fie separate de viață și de adevărul lumii care-l înconjoară. Relația este dată și inevitabilă și orice falsificare sau violare a acestei relații înseamnă o denaturare a rădăcinilor existențiale ale omului.” (Christos Yannaras, *Persoană și Eros*, traducere de Zenaida Luca, Editura Anastasia, București, 2000, p. 119). În ultimă instanță, aceasta ajunge să ne amenințe chiar existența noastră.

¹¹⁰ Panayotis Nellas, *op. cit.*, p. 125

rioare, aceasta fiind și singura creștere care poate susține progresul sustenabil al lumii. Câtă vreme sursa relelor din lume este lăuntrică, soluționarea lor trebuie să înceapă tot de acolo.

Într-o vreme întunecată de război, în 1944, părintele Dumitru Stăniloae scria în *Telegraful Român* că omenirea a învățat că nu poate nădăjdui nimic, în ordinea fericirii, de la progresul ei tehnic. De fapt, scrie el, „fericirea omului atârnă de schimbarea, de îmbunătățirea sufletului, a agentului care folosește forțele descoperite și captate ale naturii. Preocupările omenirii trebuie să se întoarcă spre suflet, care are un rol cu mult mai important în scăparea vieții omenești de marile furtuni și nenorociri care o bântuie”¹¹¹. Și Olivier Clement formula ceva asemănător, arătând că civilizația europeană nu are alt drum de a salva toate achizițiile sale decât asimilându-le în straturile sale cele mai adânci: „acele aspecte care au subzistat din societățile numite creștine, fie se năruiesc, fie se interiorizează”¹¹². Suntem nevoiți să constatăm, împreună cu el, că „lumea civilizată este împinsă, și va fi din ce în ce mai mult, să aleagă între neant și sfințenie, sau după cum scria Pavel Florensky, între nebunie și Treime”¹¹³.

Se vede și aici că, pentru a minimaliza pagubele făcute de limitările și vulnerabilitățile noastre, ar trebui să renunțăm la încrederea nelimitată în puterile rațiunii și tehnicii, și să ne deschidem către vechea experiență spirituală a înaintașilor, fixată în neprețuitele pagini despre viețuirea înțeleaptă și despre nevoințele deprinderii acesteia. Un număr impresionant de oameni îmbunătățiți, figuri emblematice ale sfințeniei, ale spiritualității și filosofiei, au strâns, de-a lungul istoriei, un volum imens de experiență umană, imposibil de epuizat, lăsând dovezi despre cum anume se poartă luptele cu propriile păcate, cu limitările și slăbiciunile omenești. Experiența acestora, în ciuda faptului că este veche, arată puțința depășirii neajun-

¹¹¹ Pr. Dumitru Stăniloae, „Civilizația și sufletul”, în *Telegraful Român*, an XCII, nr. 28, 9 iulie 1944, pp. 2 – 3, apud Pr. Dumitru Stăniloae, *Cultură și Duhovnicie*, vol. III, articole publicate în *Telegraful Român* (1942 – 1993), Editura Basilica, București, 2012, p. 590

¹¹² Cf. Olivier Clement, „Nădejile mele pentru lumea noastră”, în *Repere spirituale pentru omul de azi*, Editura Basilica, București, 2011, p. 79

¹¹³ *Ibidem*. Pentru aceasta, consideră Olivier Clement, creștinismul poate valoriza întreaga experiență umană. Este nevoie, scrie el, „de un creștinism reînnoit, care să integreze disciplinele asiatice privind trăirea interioară și sentimentul cosmic al religiilor arhaice, în dialogul deschis cu oamenii de știință, eliberați tot mai mult de atitudinea lor prometeică”. (Cf. Olivier Clement, „Nădejile mele pentru lumea noastră”, în *Repere spirituale pentru omul de azi*, Editura Basilica, București, 2011, p. 79)

surilor și nedesăvârșirilor omenești. De aceea, din perspectivă creștină, este imposibil de imaginat o ieșire din numeroasele, extinsele și complexe probleme ale civilizației fără repere spirituale, fără credință, fără viața îmbunătățită în Dumnezeu. Și aici sunt câteva recomandări care pot completa salutar demersul rațional al omului de astăzi: adunarea spiritului din risipirea în cele dinafară și recursul la interioritate; renunțarea la viața croită egoist și exersarea ascetică și, nu în cele din urmă, slăbirea pretențiilor prezumțioase despre puterile rațiunii omenești.

94

Altfel, probleme de această amploare, la fel cum se dovedește și pandemia pe care o traversăm, sunt dificil de rezolvat, pentru că vorbim despre o dimensiune globală, dar și pentru că sunt în joc numeroase aspecte care ar trebui regândite și profund înnoite, în felul nostru de a fi, dar și în mecanismele civilizației. De fapt, dedesubtul tuturor problemelor noi, cu care se confruntă omenirea, sunt aceleași cauze vechi, ce țin de spiritul omului. Frâiele lumii, oricât de ample ar fi mișcările ei, se află, până la urmă, în *omul interior*. Fără cultivarea interiorității, strigătele și plânsetele lumii nu pot primi un răspuns. Fără lumina divină, umanismul lumii autonome va fi sleit de puteri, măcinat de păcat, un păcat ce roade – în absența efortului de sfințire a vieții, toate rădăcinile lucrărilor omenești. De aceea, oricât de vetust sau de scandalos ar suna, perspectiva creștină îndrăznește să afirme iar și iar că, fără redescoperirea și valorificarea dimensiunii spirituale a vieții omenești, lumea nu va putea să aibă un viitor bun.